

νέστερον εἰς τὸ σῶμα τῷ συνασπισμῷ γίνεται, τοῦ στρατιώτου μὴ ἔχοντος παντὶ τῷ ὤμῳ ἔς τὸ ὄπλον ἐμπεσεῖν· δόρατα δ' αὐτοῖς τῶν Ἑλληνικῶν κολοβώτερα.

Μάχονται δὲ κατὰ τῆς προειρημένης πανοπλίας εὐτυχῶς· τὴν μὲν γὰρ ἀσφάλειαν ἔχουσιν ἀπὸ τῶν σχεδὸν ἴσων, πλεονεκτοῦσι (δὲ) τῇ κουφότητι, εἷς τε ἐφόδους καὶ ἀναχωρήσεις εὐκολοὶ καὶ ἐπὶ κατάληψιν ὑπερδεξίων χωρίων θάττονες, τῇ τε τῆς σπάθης χρήσει εὐκατάφοροι εἰς τὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ αὐχένος κροῦσιν, προλαμβάνοντες τῇ πληγῇ τὴν συμπλοκὴν. Πρὸς δὲ καὶ πᾶσαν ἀγχεμάχου παρατάξεως καὶ αὐτοὶ γεγυμνάκασιν τέχνην, ὡς εἶναι τὸ μὲν ἐμπειρίας παρ' ἀμφοτέροις ἴσον, πλεονεκτεῖν δὲ τῷ τῆς στολῆς κούφῳ. Ὡς δὲ μὴ ἀμβλύνεσθαι αὐτοῖς τὴν τῶν δοράτων κεντότητα μηδὲ θραύεσθαι τῇ τῶν Ἑλληνικῶν θωράκων προσβολῇ, βέλος ἐντέχνως ἐφαρμόσαντες, τὰς φολίδας διέπειρον ὤσαντες.

Τοὺς οὖν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἰεὶ νενικημένους οἱ τοὺς Ἕλληνας σχεδὸν εἰπεῖν αἰεὶ νενικηκότες σπανίως ἐνίκησαν. Αἴτιον δὲ πρῶτον μὲν τὸ (μὴ) ἴεσθαι δρόμῳ ἔς τὰς συμπλοκάς τῷ μὴ τὰ σκευοφόρα ἀπολιπεῖν· αἰεὶ δὲ τῷ πλινθίῳ τῆς στρατιᾶς ἐγκέκλειται· καθιᾶσιν τε ἔς γόνυ, κεραμώσαντες τὸν στρατὸν ταῖς ἐπιβολαῖς τῶν ἀσπίδων τῇ σπουδῇ τοῦ ἀναλῶσαι τὰ Πάρθων βέλη· τόδε δὲ τὸ ἐπιτήδευμα καὶ ἀπράκτους ἢ καὶ ἀπαθεῖς καθίστησιν ἡλίῳ καὶ κόπῳ ταλαιπωρουμένους, τῶν βαρβάρων ἐκ διαδοχῆς ἐπιόντων καὶ ἀναχωρούντων πάλιν, ταῖς τῶν ἔθνῶν ἐκ διαλείμματος ἐπιπομπαῖς ἀναπαυομένων. Ἔτι δὲ καὶ μάχεται Ῥωμαῖος καθ' αὐτὸν οὐδεὶς, οὐδέ τις γίνεται πρὸς τὸ πλῆθος μονομαχῶν ἀριστεύς· τὰ τε ἀπὸ σφενδόνης βληθέντα ταῖς κεφαλαῖς τὸ κράνος θλάσαντα ἐνδύει, ἐκνεῦσαι τε φερόμενον βέλος δύσκολον τῷ τοῦ περιαιχενίου σιδήρου τμήματι. Πρὸς δὲ τούτοις οὔτε κεκριμένα ἀφιᾶσιν τὰ ἀκόντια, τὰ δέκα εἰς ἓνα τυχὸν φόνον ἀναλοῦντες, καὶ κοντοῖς πρὸς τοὺς ἐπιόντας ἵππεῖς οὐκ ἀπαντῶσι μικροῖς.

Εἰ γοῦν τις θώρακα Ἑλληνικὸν καὶ κράνος στρατιώτη Ῥωμαίῳ περιθεῖη, καὶ κοντὸν δοιή προμηκέστερον, καὶ ἕκαστον τῶν δοράτων ἐφ' ἑκάστου σκοποῦ βάλλειν καθ' αὐτὸν τε ἕκαστον διδάσκει μάχεσθαι, (καὶ) ἔσθ' ὅτε καταστήσειεν δρόμον, ὡς ὄξειαν γενέσθαι τὴν ἐντὸς βέλους τοῖς πολεμίοις ἐμβολήν, οὐκ ἂν βάρβαρος κοπτόμενος ἀρκέσειε Ῥωμαίοις.

Περὶ πολεμίων φθορᾶς

Οὐ πάντα συστάσειν οὐδὲ μάχαις πρὸς τοὺς πολεμίους ἀγωνιστέον, οὐδὲ ποιητέον τῶν ὄλων πραγμάτων κυρίαν τὴν τύχην. Ἄθλητον γὰρ τὸ τοῦ πολέμου τέλος, καὶ παρὰ δόξαν τὰ πολλὰ χωρεῖ· τοὺς γοῦν ἄμεινον παρεσκευασμένους σιδήρῳ καὶ ἀνδράσι ἢ τόξοις καὶ τοίχοις ἢ ἄνεμος πολλακίς ἠδίκησεν, ἢ ἥλιος, ἢ τόπος, ἢ δόλος, ἢ θεᾶμα καὶ φάσμα, συνεχῆς δὲ ἐν τοῖς μεγάλοις τραύμασι δαίμων ὁ Πάν. Οὐκ ἐδέξαντο μὲν Θηβαίους ἄμεινον τῷ παντὶ παρεσκευασμένοι Φωκεῖς, ἔστεφανωμένους αὐτοὺς θεασάμενοι δάφνη, τὸν στέφανον φυγόντες οἱ τὸν πόλεμον οὐ φοβηθέντες. Φλαμίνιον δὲ καὶ Παῦλον ἀντιπρόσωποι τὸ πλεόν μὲν ἄνεμος ἠδίκησεν καὶ ἥλιος. Ἴσον ἐποίησεν Λεωνίδα ταῖς πεντακοσίαις μυριάσιν ἢ τῶν Πυλῶν στενοχωρία. Συνέδραμεν εἰς Μαραθῶνα κατὰ Περσῶν Ἀθηναίοις ὁ Πάν. Ξέρξην δὲ Θεμιστοκλῆς Ἑλλάδος ἐξήλασε ψεύσματι. Χρίουσι τὰ βέλη τινὲς φαρμάκοις, ἵνα τραῦμα πᾶν γένηται καίριον· τὴν ἐν ὕλαις ἰσχὺν ἄλλοι τί-

θενται. Προδιαφθείρουσί τινες φεύγοντες τὰς νομάς· φαρμακεύουσι τὰ φρέσατα πολλοί. Ἄλανοὺς δὲ εἶλεν Ἀλέξανδρος ἐλλέβορον γεωργῶν.

Οὕτως οὐκ ἐκ τοῦ φανεροῦ μόνον ἐπιχειρητέον τοῖς ἀνθεστηκόσιν, ἀλλὰ γὰρ πολλαῖς τισὶ κατὰ τῶν πολεμίων καὶ ταῖς λαθανούσαις τέχναις στρατηγητέον. Ἐπιενόηται γοῦν Καρχηδονίων παλαιὸς οὗτος νόμος, ὅτι τοὺς στρατηγούς βουλευσαμένους μὲν τὰ ἄριστα, εἰ καὶ μὴ κατορθώσαντας, ἐτίμων, τοὺς δὲ προπετές τι ἐγχειρήσαντας καὶ καταπραξαμένους ἐκόλαζον, οὐ τῆς τύχης ποιούμενοι ἀλλὰ τῆς γνώμης τὴν κρίσιν· καλὸν δὲ καὶ τὸ ἱαμβεῖον τὸ ἀρχαῖον, ὡς λυσιτελέστερος πᾶσι τοῦ προπετεοῦς ὁ ἀσφαλῆς ἡγεμών.

Τέχναι μὲν οὖν στρατηγίας πλείσται καὶ οὐδὲν ὃ τι μὴ ἀνάγραπτον ὦν συμβαίνει διδάσκειν ἵνα μὴ γένωνται· ὑγιεινὰ στρατοπεδεύσεων καὶ ἔφυδρα χωρία, ὑψηλοτέρων καταλήψεις τόπων, ταφρεῖαι, προφυλακαί, νυκτοπορίαι, προῖππασίαι, διερευνήσεις, ἐνέδραι, κατασκοπαί, εὐοπλίαι, προνομεῖαι καὶ ἅμα τῷ ὕπνω παρασκευὴ διαρκῆς· πρὸς τοὺς πολεμίους ἐπὶ πᾶσιν ἀπιστία. Πρὸς μὲν οὖν τὸ ἐλέγξει ὅσα κακουργοῦσι, φανερά, οἶμαι, καὶ τοῖς ὠμιληκόσιν ἱστορίαις γνώριμα· θηριακῶν μὲν ἀντιδότων προπώσεις τῶν ἰοφόρων βελῶν ἀλεξητήριον, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑδάτων διεφθορότων τὸ ἴσον ἄκος· τὰς ἀλμοποσίας γ' ἂν διὰ τὸν ἀηδισμόν τοῦ λαβεῖν τοῖς πολλοῖς παραιτοίμεθα· δένδρα δ' ἐχθρῶν ἐκκόπτων κωλύσεις τοὺς ἀντιπάλους λαθεῖν· εἰς δὲ τὸ μὴ χρῆζειν τῆς ἀλλοτρίας νομῆς ὁ ἐπιφερόμενος χιλὸς ἀρκεῖ καὶ ὅσα ἄλλα ἐπιενόηται εἰς στρατιάν χρόνιον ἐς τὸ τῶν ἐπιτηδείων εὐπορεῖν ἔχειν καὶ πρὸς τὸ μηδὲν χαλεπὸν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν διατεθῆναι· ὅπερ καὶ πρῶτον ἀνδραγάθημα· τοῦ γὰρ ἀδικῆσαι πολλῶν τὸ μὴ παθεῖν κρεῖττον· Πύρρος γοῦν, Ῥωμαίους πλεονεκτῶν, ἀναλώθη.

Χρόνῳ δὴ πρῶτον καὶ τριβῇ καὶ λιμῶ καὶ φθορᾷ μάλιστα κατὰ τῶν βαρβάρων χρηστέον, οἷς πρόσκαιρος ἢ τοῦ στρατεύματος συλλογὴ καὶ οὐ δύναμις διαρκῆς, ἀλλ' ἐξ ἐπιδρομῆς ἀρπαγῆ. Τροφάς τε γὰρ ἐπιφέρονται ἡμέραις μεμετρημένας καὶ ῥητὸν ἀριθμὸν βελῶν καὶ πρόδηλος, ἀναλωθέντων αὐτῶν, ἢ φυγῆ. Τί οὖν σπεύδουσιν πολεμίους ἀπαντᾶν, οὐς, περιμείνας, ὄψομαι ὑπὸ τῆς αὐτῶν προθεσμίας δεδιωγμένους; Λιμὸς ἐπεισιν αὐτοὺς ὑπερήμερος, τῶν ὀλίγων τροφῶν μάτην ἀνηλωμένων.

Ἄγε δὴ μὴ ἐπιτρέπωμεν μηδὲ λιμώττουσι ἐκείνοις φυγεῖν· κατασχέτω αὐτοὺς δίχα σιδήρου φθορά, δίχα μάχης ἢ τελευτή. Νικήσωμεν αὐτοὺς ἀεὶ συμμάχῳ καὶ ὕδατι βοηθῶ· μετὰ τῶν στοιχείων κατ' αὐτῶν ὀπλισώμεθα. Ἀπορρήτου παρατάξεως στρατηγῶν, ἀσυμφανεῖ μάχη χρῶμαι. Πεσέτω πολέμιος πᾶς, ἀναπνεύσας, διψῶν, ἢ φαγῶν· ἐπικίνδυνα αὐτῶ πάντα ποιῶ. Λιμωττέτω μὲν ἂν μείνη, λοιμωττέτω δὲ ἵνα μὴ φύγη. Ἔργον μεγάλης ποιήσωμεν εὐχῆς. Ἐκένωσε τὰς Ἀθήνας πεπληρωμένας Λακεδαιμονίοις ἀήρ συμμαχῶν, καὶ Καρχηδονίους τὸ τοιοῦτο κατάστημα κατέσχεν ἐν Σικελίᾳ. Ἀνατιθέασιν οἱ νικῶντες τοὺς τοιοῦτους πολέμους ἰδίοις θεοῖς. Ἐκείνους καὶ ἡμεῖς μιμησώμεθα τοὺς θεοὺς· αὐτόματος τύχη ὑπὸ τῆς ἡμετέρας τέχνης γίνεται.

Τροφὴ μὲν οὖν οὕτως· ἄρτους ποιήσωμεν, τοὺς θρέψοντας τὴν ἐσχάτην ἡμέραν, ζῶα ἅπερ ἀνάγραπτα ἐπὶ τέλει κείται, ἐν πενταγώνῳ (α'), ᾧ κατὰ γραμμοειδῆς ἔγκειται Λυδίου τρόπου προσλαμβανόμενου σημεῖα, ζῆτα ἑλλίπες καὶ ταῦ ὕπτιον. Εἰς ἀγγεῖον κατάκλεισον ἀμφοτέρα κοινῇ, φιδώσας τὸ πῶμα πηλῶν, ὡς διάπνοιαν μὴ γενέσθαι τοῖς θηρίοις ὑφ' αὐτῶν ἔνδον ἀνηλωμένοις· εἴτ' αὐτῶν λειώσας τὰ λείψανα, εἰς τὸ ὕδωρ κάθες ὅθεν τὸ πέμμα φυρᾶται. Ταῦτ' οὖν δρᾶσεις ἂν τῶ χυλῶ τούτῳ τοὺς κριβάνους χρήσης· ἀλλὰ γὰρ τοῖς πέπτουσι τοῦτο κίνδυνος (<....>). Τὸ αὐταρκές οὖν τῶν τοιοῦτων παρασκευάσας τροφῶν, πάρασχε τοῖς πολεμίοις ὄν δύνασαι τρόπον.

Γένοιτο δ' ἂν ἀνυπόπτως, εἰ τὴν παρακομιδὴν ῥαθυμῶν τις ἐργά-

σαιτο εἰς τὴν τῶν ἐχθρῶν εὐκολον ἐπιδρομὴν καὶ εὐκταίαν τῶν φερομένων αὐτοῖς ἀρπαγὴν, ἢ εἴ τις, πλασάμενος φυγὴν σπουδαίαν, παραχωρήσειεν ἐπιούσι τοῦ στρατοπέδου τοιαύταις τροφαῖς τετειχισμένου. Οὐ φέρει θάνατον ταῦτα μονήμερον, οὐδὲ τὸν χρησάμενον εὐθέως ἀναιρεῖ, λοιμοῦ τέχνη τοῦτον καὶ τὸν οὐ φαγόντα καταλαμβάνοντος· ἀνακίρναται πᾶσι καὶ εἰς τὸν ὁμοδίαιτον μέτεισιν· εἰς οἰκίαν, εἰς πόλιν, εἰς στρατεύμα, εἰς ἔθνος ἢ ἐπιβουλὴ μετοικεῖ. Τοιοῦτον αὐτοῖς μόρον ἔρινυς προξενεῖ. Ταῦτα δίκαια κατὰ βαρβάρων δεῖπνα ποινῶν, χρομένης ἐπὶ πάντα νόσου καὶ ἀπαραιτήτου καταλαμβανούσης τοὺς πολεμίους συμφορᾶς.

Εἰ δὲ πεφοβήμεθα μὴ μάτην τοιαύτη χρῆσώμεθα παρασκευῇ, ἥτοι δι' ὑποψίαν οὐ χρῆσαμένων, ἢ ἐξ αὐτομόλων τοῦτο μεμαθηκότων, ἐστιάσαντες, παρ' αὐτούς, ἢ τοὺς κακούργους, ἢ τοὺς αἰχμαλώτους ἀπολύσωμεν· οἱ δὲ ὁμιλήσαντες αὐτοῖς [οἱ πολέμιοι] εὐθὺ λοιμώξουσιν. Ἐπίβουλον αὐτοῖς φιλανθρωπίαν πέμπω.

Ποτίσωμεν αὐτοὺς ὁμοίως τοιαύτη φιλοτησίᾳ. Τρισσὰ γένη ζῶων ἅπερ ἐν πενταγώνῳ δευτέρῳ κεῖται, πρὸς σημείοις ὑπάτης ὑπάτων, γάμμα ἀπεστραμμένον καὶ γάμμα ὀρθόν, ταῦτα σύγκοπτε, ὡς ἰχῶρα γενέσθαι τὰ πάντα, καὶ ὕδατι πλείστῳ ζέσας μέχρι τοῦ πᾶσαν ἀναλωθῆναι τὴν τῶν ἐψημένων πιμελήν, ἔγχεε τῶν πολεμίων ὑδρεύματι. Ὀγκωθήσεται τὰ σώματα τῶν πεπωκότων, αὐτῶν τε καὶ ὑποζυγίων, εἶτα οἶδησις μετ' ὀδύνης αὐτοῖς ἐπιστήσεται, καὶ τις ὄρων αὐτὸν ἄλλον ἐξ ἄλλου γεγενημένον, τὴν παροῦσαν μορφήν οὐκ ἐπιγνούς, καὶ φυγῇ βραδύς καὶ τελευτῇ, τὸν γειτνιῶντα θάνατον περιμένων, τάχος ἐφόδου πολεμικῆς εὐξεται, ἵνα παύσηται καὶ τάσει φλεγμονῆς κολαζόμενος, καὶ διὰ τὴν εἰδέχθειαν ὑφ' αὐτοῦ μισούμενος, μὴ χωρούσης τὸν νῦν ἀνθρωπον πανοπλίας τῆς τῶν πρώην σώματι πεπρησμένης, (ὡς) ἀφαιρεῖσθαι αὐτὸν καὶ τὴν ὑπόκρισιν τοῦ κἂν ἐν τοῖς ὅπλοις στήναι.

Λυμαίνεσθαι δὲ καὶ ἄλλως τὰ ὕδατα, (τὰ) μὲν φρέατα κόπρω καὶ λίθοις ἐγχοῦντα, εἰ δ' ἀμφιλαφὲς εἶη τὸ ὕδωρ, τῶν ἰχθυίνων ἐλαίῳ ἐγχεομένων εἰς αὐτὰ καὶ τῇ θαλαττίᾳ πορφύρᾳ, ἅπερ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἅπαν ὕδωρ ἄποτον ποιεῖ. Μείζονα δὲ σύστασιν ὑδάτων ἢ λίμνην ὁ τιθύμαλλος ἐμβαλλόμενος μυρσινίτης δηλήσεται· οὕτως τοὺς πολεμίους πρῶτον κωλύσωμεν τῶν ποτῶν. Μὴ ἀμαθεῖς δὲ τις ἐς ταῦτα νομίση τοὺς τῆς ἀνατολῆς βαρβάρους· καὶ αὐτοὶ πολλάκις τοὺς ἐπερχομένους κακουργοῦσιν.

[Οἶνου φάρμαξις]. Ἐσεμνύναντο Φαρισαῖοί ποτε Ῥωμαίων ἀποκτείναντες φάλαγγα φυγῆς ὑποκρίσει. Εὐωχοῦντο γὰρ δῆθεν, εἶτ' ἀνεχώρησαν ἐπιόντων, ἔτοιμον καταλιπόντες τὸ ἄριστον. Ἐπίβουλος δὲ ὁ οἶνος ἦν, ἐναποσβεσθείσης τιτάνου πεφαρμαγμένος. Φαρμάσσεται δὲ οἶνος ἀφρονίτρῳ, πύξῳ, κωνεῖῳ, καὶ τοῖς ὁμοίοις τρόποις· ταῦτα γὰρ ἐσθιόμενα ἱκανὰ λυμήνασθαι καὶ δεινῶς διαθεῖναι πολεμίους.

Ἐπειδὴ τοίνυν συμμάχους τροφάς τε καὶ ποτὰ παρειλήφαμεν, φέρε δὴ καὶ ἀέρι κατ' αὐτῶν καὶ ἀνέμῳ χρῆσώμεθα· δύναται φυλάξασθαι τις παρὰ πολεμίων μὴ φαγεῖν, μὴ πιεῖν· πῶς φυλάξεται τις ἀναπνοήν, πῶς ἀποκλείση ἀέρα; Διὰ τούτων ἐπ' αὐτοὺς ἔρχομαι.

[Ἀέρος φάρμαξις]. Θρίσσοσ ὄφις ἐστὶ Θετταλός, (πυρρὸς) χροάν, δρακοντίδος παραπλήσιος μήκει, [ὁ δὲ αὐτὸς καὶ ἐπὶ τῆς Ἀσίας πολὺς γίνεται· Σύροι καλοῦσιν αὐτὸν «βαθανηραθάν»] ὃς ἐξῆς γέγραπται ἐν πενταγώνῳ τρίτῳ οὗ σημεία ἐστὶν παρυπάτης ὑπάτων, βῆτα ἔλλιπες καὶ γάμμα ὑπτίον· καὶ λέων ὄφις ἄλλος, διάφορος· μικρὸς τε γὰρ ἐστὶ καὶ μέγας· ἀλλὰ γὰρ ὁ μικρὸς ἐς τοῦτο ληπτὸς μᾶλλον [πολὺς δὲ καὶ αὐτὸς ἐν Συρίᾳ γεννώμενος]. Συγκαθειργνύσθωσαν εἰς ἄγγος ἀμφότεροι ἀσφαλῶς μάλα στεγνόν· βλεπέτω δὲ τὸ ἄγγος ὁ δριμύτατος ἥλιος. Ἐπειδὴν οὖν διαφθαρώσιν ὑπὸ τε ἀλλήλων καὶ τῆς ἑλῆς καὶ τοῦ χρόνου, κατ' ἀνεμον τὸν συνεχῶς εἰς ἐκείνους φέρειν συ-

νειθισμένον τὸ σκεῦος τεθὲν ἀνοιγνύσθω, ὡς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀποφορὰν ἐς τοὺς ἀντιπάλους οἴχεσθαι, πορθιμειομένης τῆς αὔρας εἰς τοὺς τῶν ἐπιβουλεομένων ἀναπνοάς. Τῆς δὲ ἐνεργείας τὰ παραδείγματα · ἵππος πεσεῖται παρατρέχων, καὶ γειννιάσας ἄνθρωπος, καὶ ὄρνις οὐχ ὑπερπτάς κάτεισιν ἐξ ἄερος πεφονευμένος, καταληφθεὶς ἀνέμῳ φεύγοντος ὠκυτέρῳ πτεροῦ.

Εἰ δέ πη καὶ καθ' ἡμᾶς, ἤτοι τέχνη τῶν ἐξ ἐπιβουλῆς, ἢ καὶ ἀπό τινος τῶν στοιχείων συμβαίη φθορά, εἰς ἀποφυγὴν τοῦ λοιμοῦ τὴν θεραπείαν προὔλαβον ἐκθέμενος ἐν ταῖς πρὸ τούτου διφθέραις.

Προϋπέσχετο τὴν κατὰ Μήδων νίκην ἑαυτῷ τῷ γίνεσθαι τὴν ναυμαχίαν Θεμιστοκλῆς στρατηγῶν περιπλευσομένων ἀγρυπνία, μέγα καὶ τοῦτο ὄν πλεονέκτημα τῶν πολεμίων τὸ ὕπνον ἀρπάσαι. Καὶ Ῥωμαίων δὲ αὐτοκράτορες παλαιοὶ γυμνότερον καὶ δραστικώτερον ἐχρήσαντο τῷ πράγματι, νύκτωρ ἐπάγοντες τῷ στρατοπέδῳ τῶν ἐναντίων κουφοτάτους τε πεζοὺς καὶ μετ' αὐτῶν σαλπικτάς ἱππέας δι' ὧν κατώρθουν δυοῖν θάτερον · ἢ γὰρ ἀμελεστέρας τὰς προφυλακὰς καὶ φυλακὰς καταλαβόντες, ἀνήλισκον τοὺς ἐμποδῶν, ἢ πανικὸν ἐπενέβαλλον · τῶν μὲν καὶ τοξευόντων καὶ ἀκοντιζόντων, καὶ τῶν ἀπὸ σφενδόνης δὲ ἀφιεμένων φερομένων, ὅποτε ἀστοχοῖεν, κατὰ σκηνῆς ἢ ἵππου ἢ ὄπλου, ἢν ὁ κτύπος πλείον τοῦ τρῶσαι κατορθῶν, ἐκπλήσσιων δὲ αἰεὶ τὸν πλησίον τῷ φόβῳ · περιῖππεύοντες δὲ οἱ σαλπικταὶ πολεμικὸν ἐνηχοῦντο, ὡς αἰεὶ φαντασίαν τοῖς κατ' αὐτὸ τεταγμένοις παρέχειν ἐπιπεσεῖσθαι ὅσον οὐδέπω τοὺς πολεμίους. Εἶτα μεθ' ἡμέραν ἐξήγοντο τὸ στρατόπεδον, παντὶ τρόπῳ τὸ μὴ συμβάλλειν μηχανώμενοι, τὴν τε ἐπιποῦσαν νύκτα ὁμοίαν ἐκτιθέντες τῇ παρελθούσῃ, τῶν μὲν οἰκείων διαναπαυομένων ὅλη σχολῇ ἡμέρας, ἢ ἄλλων ἐπιπομπῇ, τῶν δὲ αὐτῶν αἰεὶ ἐπιβουλεομένων ἀγρυπνεῖν. Ὅσα δὲ ἐκ τούτου δυστράπελα τίς οὐκ οἶδεν; ἄλγημα κεφαλῆς, κακοσιτίας, σώματος ἀτονίαν τοῦ ὑπνώσαι κἄν ὀπωσοῦν ἐπιθυμία, τὴν αὐτὴν περίστασιν διαδεχομένων νυκτός τε καὶ ἡμέρας. Τοῦτο ἐξῆς δράσαντες, αὐτοβοεὶ τοὺς ἀντιπάλους αἰρήσομεν ἀγρυπνία τεθηλυμένους.

Ἄγωνιστικόν

Τοὺς δὲ εὕρισκομένους ἐν ταῖς γαστράσι τῶν γενναίων ἀλεκτρούων λίθους ἐπαινοῦσι μὲν ἅπαντες οἱ περὶ ταῦτα δεινοί, ὡς ἀρετῆς τε καὶ νίκης συνεργούς · φορομένους γὰρ ἤτοι ἐν σκυτίσιν, ἢ ὑπὸ τῇ γλώττῃ φερομένους, εὐύποστάτους καὶ διαρκεῖς καὶ ἀδίφους φυλάττειν στρατιώτας καὶ ἀθλητάς καὶ μονομάχους. Ἄλλοι δὲ ἄλλο εἶδος καὶ χροάν αὐτῶν διηγοῦνται, οἱ μὲν κρυσταλλοειδεῖς καὶ τραχεῖς, οἱ δὲ μέλανας, οἱ ἀληθεύοντες · εὕρισκεσθαι δὲ ἐν κατατυθέντι τῷ νικήσαντι, ὡς οὐχὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ὄρνιθος, ἀλλὰ τῆς φύσεως τοῦ λίθου αἰτίας τοῦ κρατεῖν γεγενημένης. Ἐπεὶ οὖν, ἤτοι ὑπὸ στόματι ἢ περὶ βραχίονι φορούμενος, ὁ λίθος ἢ ἐκπίπτει ἢ ὑπ' ἀνταγωνιστοῦ περιτέμνεται, ἀνυπόπτῳ καὶ πολλῆς δυνάμεως χρηστέον περιβολῇ.

Ἄλεκτροῦν ὁ νικήσας, ὡσπερ ἔθος σκευασθεῖς, ἐσθίεσθω πᾶς ὑπὸ τοῦ ἀγωνιῶντος, ὡς περιλέπεσθαι τὰς σάρκας καὶ πάσας, ὀλόκληρα δὲ φυλαχθῆναι ἄθραυστα τὰ ὀστέα · εἶτα μετὰ τὴν τράπεζαν καθαρῶς πυρί. Ὁ ὄρνις, οὐκ ἔθ' ἡμέρας ἀλλὰ νίκης ἐσομένης ἄγγελος, διάδοχον ἀηττησίας τῆς ἑαυτοῦ τὸν φαγόντα ποιῶν, ἐς τὸν ἄνδρα ἢ ἀρετῇ μετοικεῖ.

Ἐχρήσατο Πέρσαις μαχόμενος ὁ Νεοκλέους τῷ λίθῳ καὶ τῇ τροφῇ · κάκειθεν ἐνομοθέτησε τοὺς ἀλεκτρούων ἀγῶνας ἐν Ἀθήναις ἐγηγερέμεναις, καὶ ἤγαγον Ἀθηναῖοι μετὰ νίκην τὴν Μηδικὴν ἀλεκτρούων ἐπινίκια.

Θήρα στρατιωτική

Ἄντι δὲ γυμνασίας στρατεύματι καὶ θήρα προσκείσεται (λεόντων). Λέοντες τὰ μὲν ὠκέα καταλαμβάνουσι τάχει, τὰ δὲ ἄλκιμα καθαιρούσιν ἀλκῆ. Κατὰ κράτος μὲν οὖν (ἄν) αὐτοὺς ἔλοι ζῶντας ἀνθρώπων οὐδεῖς, καιρῶ δὲ καὶ τέχνη καὶ μηχανῆ· ὅσα γὰρ οὐ γίνεται ῥώμη, ταῦτ' ἐπινοίᾳ κατορθοῦται. Τὸ οὖν ἡγεμονικώτατον τῶν θηρίων κουφότατόν τε καὶ τάχιστον καὶ μαχιμώτατον λαμβάνεται τρόποις ποικίλοις ὧν, ἐν τῷδε τῷ συγγράμματι, (τὰ στρατεύματι) χρησιμεύοντα διηγήσομαι.

Ἦνίκα ὁ πολέμαρχος γυμνάσεται ἄμα τῷ στρατεύματι καὶ θηρᾶσαι δοκιμάσει, πᾶν ἐπὶ κυνηγέσιον τὸ πεζικὸν ἐξάγει τὰ ἐμπολέμια ἐσάμενον. Σκοπὸν δὲ προηγέλασιν οἱ τῶν ἀλκίμων θηρίων ἰχνευταὶ ἔνθα φωλεύει λέων. Ἑσυχῆ τοιγαροῦν ἐπελθόντες, ἀνὴρ ἀνδρὸς ἐχόμενος, ἴστανται κύκλω, περιβαλλόμενοι τὰς ἀσπίδας καὶ πρὸς ἀλλήλαις καὶ ἐπ' ἀλλήλας ἀρμόσαντες, ὡς εἶναι κεράμων εἰκόνα τὴν ἐπιπτυχὴν αὐτῶν. Ἥχοῦσιν αἱ σάλπιγγες σφοδρὸν καὶ συμβοῶσιν οἱ ἄνδρες μέγα. Ὁ δ' ἐξάλλεται τῆς εὐνῆς τεταραγμένος ὁ θήρ, καὶ ἰδὼν τὸ τε τῶν ὀπλιτῶν τεῖχος καὶ προσφερομένης λαμπάδας ἡμμένης (ταύτας γὰρ ἀντὶ δοράτων οἱ ὀπλίται φέρουσιν), ἠσυχάζει καὶ μένει καὶ τὸ στίφος τῶν ἀσπίδων οὐχ ὑπεράλλεται. Καθὸ δ' ἔστιν τοῦ χωρίου καταντέστερον, προσάγεται μηχανὴ ἐφ' ἣ πλατεῖα καὶ ἠπλωμένη γαλεάγρα ἴδρυται ἔριφον φέρουσα. Ὅπιθεν δὲ τῷ λέοντι ἄνδρες κατάφρακτοι, βύρσας αὔσας καὶ ὀλοκλήρους ἔχοντες, ἐμβοῶσι, κρούοντες ξύλοις. Ὁ δὲ τὸν τε ἦχον καὶ τὴν ὄψιν καὶ τὴν κραυγὴν καταπλαγεῖς, ἐπὶ τὴν γαλεάγραν δρόμῳ ἴεται, τῶν τε ὀπλιτῶν [καὶ] τῶν κατόπιν τῆς μηχανῆς κεκλιμένων καὶ ἀσυνόπτων τῷ θηρίῳ καὶ τῶν περὶ τὴν γαλεάγραν σανίσιν ὑψηλαῖς τετειχισμένων, ἴν' ἐκείνη μόνη διεκφυγεῖν δοκῶν κρατηθῆ.

Οὗτος μὲν οὖν θήρας τρόπος εἰς γυμναζομένη τῇ φάλαγγι· τοὺς δ' ἄλλους ἀλλαχόθι διηγησάμεν.

Πρὸς ἐλεφάντων μάχην

Μέγα ὄφελος ἐνόμιζον ἐς τὰς μάχας τοὺς ἐλέφαντας οἱ παλαιοί, ἵππους ἀθήεις τῷ θεάματι πρῶτω καὶ ἄνδρας ἐκπληξαι, αὐτοὺς τε πυργώσαντες φόβον εἶναι, ὡσανεὶ πρὸ τῆς φάλαγγος τείχους βαδίζοντος. Κλαγγὴ τ' ὄξεια καὶ ἀφόρητος ἢ ἐμβολή. Αὐτάρκη μὲν γὰρ καὶ ἄλλως τὰ κέρατα ἐς παντὸς ἀνατροπὴν ὄχλου, τοῖς δὲ καὶ ἐφήρμοζον ἀναλόγους πρὸς τὸ μέγεθος αἰχμᾶς, τὰ τε πλεῖστα πλατέσι παρέφραττον θώραξιν, ἐδίδοσαν δὲ καὶ ἀκόντια τοῖς θηρίοις τῇ προνομαίᾳ βαλεῖν. Φάλαγξ ἦν φορητὴ, παντοία πολέμου πλεονεκτοῦντος εἰκῶν· ὑπερδεξίων μὲν ἀνδρῶν ἄνωθε πολλῶν ἀφέσεις βελῶν, τὰ δ' ἐν ποσὶν ἀκαταμάχῃτα· καὶ πρόσω γε φυγαὶ πολέμια· οὐκ ἐξ ἰσοτιμίας ἢ μάχῃ· πρὸς τὸν ἐλέφанта τειχομαχῆσαι ἔδει. Ἀνατραπέντες δὲ οἱ ὄχλοι, αἰεὶ ῥαγέντος τοῦ συνασπισμοῦ, εὐκόλον παρεῖχον εἰς ὄλεθρον τὴν λελυμένην τοῖς ἐναντίοις τάξιν, ὡσπερ ἂν εἰ ῥαγείσης νεῶς χαλκοστόμου τριήρους ἐμβολῆ ὀλιγίστη τὸ πᾶν τραχυθεῖς ὁ κλύδων διέλυσε. Τίς ὑποστήσεται κρηνοῦ ῥαγέντος φοράν; Μάχιμος ἐλέφας ὄρους ἐστὶν εἰκῶν· ἀνατρέπει [εἰκῶν], καταβάλλει, ῥήγνυσι, διαφθείρει, οὐχ ὑπερφηανεῖ δὲ οὐδὲ τὸν κείμενον, θηρίων τρόπον εὐγενῶν· σπασάμενος δὲ τῇ προνομαίᾳ καὶ [τὸν] ἵππον καὶ ἄνδρα καὶ ἄρμα καὶ κατενεγκῶν βίᾳ καὶ περιτρέψας ἄχρι τῶν αὐτοῦ ποδῶν σύρει· καὶ τοῖς γόνασιν ἐπηρεσάμενος, συντρίβει μὲν καὶ ἄλλως τοῦ οἰκείου ἄχθους ἠσθημένος, τότε δὲ καὶ βαρύτερος τῇ τῶν πύργων

ἐπιθήκη, ὥστ' οὐχ ὑφ' ἐνός τις ἐλέφαντος θλίβεται, ἀλλὰ πολλῇ βαρύτητος συμβολῇ φθείρεται.

Πῶς ἀμύνηται τις θηρίον δύσμαχον πολλοῖς τε τοῖς ἐκ φύσεως πλεονεκτήμασι καὶ ταῖς τῶν ἀνθρώπων τέχναις καθωπλισμένον; Ἄνατρέπει τὸν ἐστηκότα, τὸν φεύγοντα καταλαμβάνει, τὸν πεσόντα συντρίβει, τὸν ἵππεα ἐκφοβεῖ, τοὺς ἀρματηλάτας πυργόθεν βάλλει. Πρῶτον μὲν οὖν κούφους ἀκοντιστάς τε καὶ τοξότας ἀνθιστάνειν χρή (καὶ) μηκέτι κατ' αὐτοὺς ἵππικὸν τάττειν, ὡς μὴ συνταράττεσθαι τὸ στρατευμα τῷ τῶν ἵππων ἐκ τῆς ἀθρείας (φόβω)· φοβερὸν δὲ τοὺς σαλπικτάς ἐμβοᾶν, ὡς τοῦ θηρίου ροίζω τὴν τοῦ ὄργανου κλαγγὴν ἀνθισταμένην ἀμβλύνειν τὴν ἀπειλήν. Οἱ πελτασταὶ μὲν οὖν ἐπὶ τὸν ἐλέφαντα στοχαζέσθωσαν, οὐκ ἀστοχήτῳ χρώμενοι τῷ σκοπῷ, οἱ τοξόται δὲ οἰστοὺς πυρφόρους ἐπὶ τοὺς πύργους βαλλέτωσαν. Ἐμπαγὲν γὰρ τὸ τυχὸν βέλος ἐς τὸν τοῦ παντὸς ὄλεθρον ἀρκεῖ· τῆς γὰρ φλογὸς αἰσθόμενον τὸ θηρίον καὶ τὸν κίνδυνον τοῦ πυρὸς φοβηθέν, τὰς ἐπικειμένας ἐπάλξεις ἀποσειέται, κἂν ἀπεικάσαι τις πίπτοντα πύργον πόλει πεπορημένη. Ἄν δὲ αὐτὸς ἐς τὰ γυμνὰ τρωθῆ, δέδοικε μὲν ἤδη τοὺς πολεμίους, ἐς δὲ τοὺς φίλους τραπεῖς χαλεπώτερον μαίνεται. Οἷα γὰρ φλόξ ὄρειος ἢ χειμάρρους κατάντης, [ἢ] ὀργιζόμενος οὕτως μάλιστα κτείνει, τιτρώσκει, ἀναιρεῖ, καταβάλλει, πατεῖ, καὶ αὐτοὺς μισεῖ τοὺς νεκρούς, σωρεύει πτώματα καὶ φράττει τὰς τῶν φευγόντων ὁδοὺς, ὥσπερ ἀμυνόμενος τοὺς φίλους ὅτι ταῦτα δι' ἐκείνους πέπονθεν.

Ἐγὼ μέντοι κρεῖττον ἡγοῦμαι τὴν ἀρχὴν τῷ ἐλέφαντι μὴ ἐνστήναι, μηδὲ ὁμόσε χωρῆσαι τῷ πολυπλασιασθέντι κινδύνῳ, προλαβεῖν δὲ αὐτοῦ τὰς ἀπειλάς, τὰς ἐμβολάς, τὰς μάχας, τὰ πεσήματα· πολλοὺς γὰρ ἀναλώσει κυκλωθεὶς καὶ πεσών. Τρίβολοι χαλκεύονται σιδηροῖ, ὄξει, ἔδραϊοι, παχεῖς. Οὗτοι, κατὰ τὴν πορείαν τῶν θηρίων, ὑπὸ τῶν πλαττομένων ἀναχωρεῖν ῥιπτοῦνται [ἰστασιν ἔνδον] πυκνοί, καὶ πατηθέντες τὸν ἐλέφαντα ἰστασιν, ἐνδύντες ταῖς τῶν ποδῶν βύρσαις· ᾧ γὰρ τᾶλλα στείβει βάρει, τούτῳ αὐτὸς ἀλίσκεται ὄλω πατῶν ἑαυτῷ. Διπλοῦν δὲ ἐκ τούτου πλεονέκτημα· ἢ γὰρ ἀλγήσας ἀναιρεῖ τοὺς ἑαυτοῦ παραμυθούμενος ἀνίατον ἀλγηδόνα, (ἢ) ἴστασθαι μὴ δυναθεῖς, πασσυδι πίπτει.

Πάντα μὲν οὖν σεμνὰ τὰ ἐκ πολέμων λάφυρα, σεμνότερα (δὲ) πάντων ἐλέφας φέρει· οὐκ ἀσπίς οὕτως στρατηγοῦ τιμία, οὐ θώραξ ἀριστέως πεφονευμένου, ὡς ἐλέφας ζῶν αἰχμάλωτος ἢ τὰ τοῦ ἐλέφαντος ἀκροθίνια βασιλεῖ νενικηκότι.

Περὶ ἀγρῶν ἀφανισμοῦ

Ἔσθ' ὅτε, διοδεύων γῆν πολεμίαν, ταύτης τοὺς ἀγροὺς ἀφανίζειν ἐπιχειρήσεις, ἐλλέβορον γεωργῶν· τούτῳ γὰρ καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδῶν χρησάμενος τῷ τρόπῳ εἶλεν Ἀλανούς. Ἀφανίζονται δὲ ἀγροὶ ἀλῶν τε σπειρομένων ἐν αὐτοῖς καὶ ἀρότροις ἐγκαλυπτομένων· ἐπὶ πολὺν χρόνον δύναται τοῦ(το αὐ)τοὺς πᾶν κακῶς διαθεῖναι.

Περὶ τοῦ τοὺς ἵππους ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου ἀμετακινήτους ποιεῖν

Φιλοπονῶν περὶ τὴν τοῦ παρόντος συγγράμματος ἔκθεσιν, ἀνέγων ἐν τοῖς Νεππουνιανοῦ « Φυσικοῖς » ὅτι λύκου ἀστράγαλος δεξιῶν ποδῶν τοῦ ἐμπροσθίου ῥιφίς πρὸ τετραόρου ἴστησι τὸ ἄρμα. Εἶπερ οὖν τέσσαρας ἴστησι, πόσῳ μᾶλλον ὅτ' ἐν παρατάξει καθ' ἓνα δώσωμεν ὀλίγοις σφενδονήταις; Τούτους ῥιψάντων αὐτῶν εἰς τὴν τῶν πολε-

μίων ἵππων, οὐ μόνον ὁ εἰς ἀστράγαλος ἵππων ἓνα κακοποιήσει, ἀλλ' ὅσους (ἄν) συμβῆ δι' αὐτοῦ παριππάζειν.

Χρίσμα βελῶν

Χρίουσι Σκύθαι βέλη τὸ καλούμενον « τοξικὸν » πρὸς ταχεῖαν ἀναίρεσιν τῶν τιτρωσκομένων. Ζητοῦντι δέ μοι τοῦτο ἀνὴρ τις ἀξιόχρεος δέδωκε τὸ ὑποτεταγμένον φάρμακον, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἀποτελοῦν· ἔστι δὲ τοῦτο· τιθύμαλλον τὴν χαρακίτην ἥτις ἄνεισιν εἰς κλάδους καυλώδεις, ταύτην λαβῶν, βάλε εἰς ἄγγος νεουργές ὀστράκινον καὶ καῦσον μετ' ὕδατος μέχρις οὗ πᾶσαν ἑαυτῆς τὴν πιμελὴν τῶ θερμῶ ἐναφήσει ὕδατι· εἶτα τὰ ἐμβληθέντα τῆς βοτάνης ξύλα ἀναγαγών, ἔτερα χλωρὰ ἔμβαλε τῶ αὐτῶ ὕδατι· πάλιν ἀνάγαγε καί, βαλῶν ἄλλα, καῦσον μέχρις οὗ τὸ ὕδωρ ἐκ τοῦ τούτων ὅπου γένηται μελιτώδες. Ἐγὼ δὲ εἰ πεποίηται ἀσφαλῶς οὐ θαρρῶ. Φασὶ δὲ τινες τῶν ἀρχαίων ὅτι καὶ τοῦ ἔχεως ἰὸς καὶ ἀσπίδος σαλαμάνδρας τε εἰς τοῦτο ἀπαράβητος.

Περὶ τῆς τῶν στρατιωτῶν ὑγείας

Ὅτι μὲν ἐν στρατεύματι καλὸν ἰατρός, τοῦτο ἀναμφίβολον· ἵνα δὲ μὴ νοσῆ στρατιώτης ἡλίω καὶ καμάτῳ βαλλόμενος, πρὸς τοῦτο δεῖ τὰς τροφὰς αὐτῶν διελεῖν, ὡς μὴ ἅπαξ ἢ δεύτερον, ἀλλὰ κατὰ βραχὺ πολλάκις τῆς ἡμέρας ἐσθίειν καὶ μάλιστα μὴ παρόντος ἀγῶνος· ἔστιν γὰρ τοῦτο σωτήριον καὶ πρὸς πέψιν ἐπιτήδειον. Ἀναγκαῖον δὲ πῆγανον καὶ μαλάχην ἀγρίαν ἀφεψήσαντες καὶ κεράσαντες οἴνω παρατραπέντι ἐν μέσαις ταῖς τροφαῖς λαμβάνειν, ὡσαύτως γάλακτος καὶ ὕδατος μίξαντες καὶ ἐπιχέαντες ὀλίγον οἴνου παρατραπέντος πρὶν φαγεῖν λαμβάνειν· καὶ τοῦτο δεῖ γίνεσθαι ἀπ' ἀρχῆς ἕως μέχρι τέλους τοῦ φθινοπώρου. Καὶ πάλιν οἶνος ἀψιθίτης εἰς ταῦτο πέποται, οὐ μόνον πρὸ τροφῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τροφῆν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τροφῇ. Ἐὰν δὲ ἀψιθίτην μὴ ἔχωμεν, ἀψίνθιον δῶμεν μετὰ θερμοῦ ὕδατος. Τὸ δὲ αὐτὸ ποιεῖ καὶ ὁ σκιλλίτης οἶνος. Παρασκευάζουσι δὲ καὶ τὸ σκιλλιτικὸν ὄξος, καὶ εἰ μὲν τοῦ οἴνου τις λαμβάνει τοῦ σκιλλιτικοῦ, πρὶν φαγεῖν, εἰ δὲ τοῦ ὄξους, μετὰ δεῖπνον. Καὶ ὁ ἔλειος δὲ οἶνος, τουτέστιν ὁ ἐν τοῖς ἔλεσι γινόμενος, σφόδρα ἐστὶν ὑγιεινός. Καὶ ὁ κριβανίτης ἄρτος ἰσχνῶς πεπλασμένος καὶ ἐν ἡλίῳ ξηρανθεὶς χρησιμώτατος πρὸς ὑγείαν. Εἰ δὲ καὶ τὸ παρακείμενον ὕδωρ εἴη νοσερόν, [εἴην ὀσπρόν], ἐψήσθω ἕως ἂν τὸ δέκατον αὐτοῦ ἀναλωθῆ, εἶτα διαψυχέσθω· καὶ οὕτως ἀβλαβές ἐσται.

Πρὸς τὸ μὴ δηλητηρίῳ ἀλίσκεσθαι

Ἴνα δὲ μηδὲν πρὸς δηλητηρίου πάσχωμεν (δυοῖν γὰρ ὄντων ἀκῶν (τοῦ ἰᾶσθαι καὶ) τοῦ ποιεῖν τὸ μὴ πάσχειν ἀναγκαῖον), νῆστις πάσης ἐπιβολῆς γενόμενος, εἰ λαμβάνοι τις κ' μὲν φύλλα πηγανίου, ἰσχάδας δὲ δύο καὶ καρύων τῶν ἰσχάδων ἴσον, ἀνάλωτος γένοιτο ἂν παντὶ φαρμάκῳ· προσέστω δὲ τούτοις καὶ χόνδρος ἄλος. Πολλοὶ μὲν οὖν τῇ πείρᾳ μαρτυροῦσιν· οἱ δὲ ἀκριβέστερον συναγαγόντες, ἐδιπλασίασαν τὸ ἄλας καὶ τὸ πῆγανον, ἔθεσαν δὲ πεπερίδος κοκκία κ'. Τὸ δὲ τελειότερον, ὅπερ ἀπρακτα ποιεῖ πάντα φάρμακα καὶ ὁ εὐχερὲς ἐν στρατοπέδῳ βαστάζεσθαι, τοῦτο· ἰσχάδων λιπαρῶν καρύων τε ὁμοίως τῶν λαμπροτάτων καὶ πηγάνου ξηροῦ, πρὸς δὲ καὶ πεπεύρων ἀρκευθίδων, ἔτι τε Λημνίας σφραγίδος ἴσα κόπτειν ἐν ὄλμῳ καὶ ποιεῖν σφαιρία καρύου Ποντικοῦ μέγεθος καὶ λαμβάνειν ἐκάστης ἡμέρας ἓν.

**Πρὸς <τὸ> πληγὴν τινα ἄνευ ῥαφῆς
κολλήσαι**

Ἐπειπερ ἐν πολέμῳ πολλάκις τινὲς τιτρωσόμενοι, τῆς ἐκ σιδήρου διαίρέσεως μεγάλης οὔσης, ῥαφαῖς τὸ μάλλον δαμάζονται, πρὸς τοῦτο φυσικὸν ἐφεύρομεν βοήθημα, τὸ ἄνευ ῥαφῆς κολλήσαι δυνάμενον· ἔστι δὲ τοῦτο· βολθὸν ὃν ἐσθίομεν λειώσας, ἐπιτίθει καὶ παρακολλήσει.

Πρὸς αἷμα δυσκατασχέτως ῥέον

Λαβὼν ἀνθρώπειον αἷμα εἴτε ἀπὸ φλεβοτόμου εἴτε ἐξ ἄλλου του οἴου δῆποτε <ἄν> τύχη τρόπου καὶ βαλὼν εἰς ἄγγος πλατύστομον, ξήραινεν ἐν ἡλίῳ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ εὐρήσεις ἐπιπολάζον ὑδατῶδες· τοῦτο χρὴ ἐκβάλλειν ξηρόν τε ποιεῖν τὸ λοιπόν, κατὰ τῆς χρείας κατάπλασον <καὶ> ἐπίδησον· σταθῆσεται γάρ, εἰ κἂν δυσκατάσχετον ᾖ.

Πρὸς <τὸ τοῦς> ἵππους μὴ νοσεῖν

Οὐ μὴ νοσήσουσιν <οἱ> ἵπποι, εἴ τις ἐξ ἐλάφου κέρως λαβὼν ὀλίγον καὶ ποιήσας αὐτὸ ὡς κόσμον, τῷ τραχήλῳ περιάψει.

26

Cyprian, An Donatus 6,10:

Cerne tu itinera latronibus clausa, maria obsessa praedonibus, cruento horrore castrorum bella ubique divisa. Madet orbis mutuo sanguine; et homicidium, cum admittunt singuli, crimen est, virtus vocatur cum publice geritur. Impunitatem sceleribus acquirit, non innocentiae ratio, sed saevitiae magnitudo.

27

Minicius Felix, Octavius 30,6 :

Non dissimiles et qui de arena feras devorant illitas et intactas cruore, vel membris hominis et viscere sanguinatas. Nobis homicidium nec videre fas, nec audire; tantumque ab humano sanguine cavemus, ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem noverimus.

28

Origenes, Origenes gegen Celsus 3,7:

Οὐδὲν γὰρ στάσεως ἔργον ἐπιδειξαι Χριστιανῶν ὁ Κέλσος, ἢ οἱ ὁμοιοῦντες αὐτῷ δυνήσονται. Καίτοιγε εἰ στάσις ἦν τῆς συστάσεως Χριστιανοῖς ἡ αἰτία, τὴν ἀρχὴν ἀπὸ Ἰουδαίων εἰληφόσιν, οἷς ἐξῆν καὶ ὄπλα ὑπὲρ τῶν οἰκειῶν ἀναλαβεῖν καὶ πολεμίους ἀναιρεῖν· οὐκ ἂν ὁ νομοθέτης Χριστιανῶν πάντῃ ἀναίρειν ἀνθρώπου ἀπηγό-

26 Texte in: vgl. Anm.25, eine französische Uebersetzung dieser Texte findet sich am Schluss dieses Anhangs

27 Text in: MSL;Band 4 Sp.205

28 Text in: MSL;Band 3 Sp.335

ρευς, μήποτε δίκαιον εἶναι διδάσκων τὸ κατ' ἀνθρώπου τόλμημα τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, καὶ ἀδικώτατος ἐκεῖνος ἢ οὐ γὰρ πρέπειν ἡγεῖτο τῇ ἐνθέῳ ἑαυτοῦ νομοθεσίᾳ τὸ συγχωρεῖν ὅποιανδήποτε ἀνθρώπου ἀναίρεισιν· οὐτ' ἂν Χριστιανοί, οἱ ἀπὸ στάσεως ἀρξάμενοι, τοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ἡμέρους προσήκοντο νόμους, δι' ὧν ὡς πρόβατα μὲν ἀναιρεῖσθαι αὐτοῖς ἐγίγνετο, μηδέποτε δὲ ἀμύνασθαι οἳ τ' ἦσαν τοὺς διώκοντας.

29

Origenes, Origenes gegen Celsus 5,30:

καί φαμεν γὰρ πρὸς τοὺς ἐρομένους ἡμᾶς, πόθεν ἦκομεν ἢ τίνα ἔχομεν ἀρχηγέτην, ὅτι ἤλθομεν κατὰ τὰς Ἰησοῦ ὑποθήκας συγκόψαι „τὰς“ πολεμικὰς ἡμῶν λογικὰς „μαχαίρας“ καὶ ὑβριστικὰς „εἰς ἀροτρα“, καὶ „τὰς“ κατὰ τὸ πρότερον ἡμῶν μάχιμον „ζιβύνας εἰς δρέπανα“ μετασκευάζομεν. οὐκέτι γὰρ λαμβάνομεν „ἐπ' ἔθνος μάχαιραν“ οὐδὲ μανθάνομεν „ἔτι πολεμεῖν“, γενόμενοι διὰ τὸν Ἰησοῦν υἱοὶ τῆς εἰρήνης, ὅς ἐστιν ἡμῶν ἀρχηγός, ἀντὶ τῶν πατρίων, ἐν οἷς „ξένοι τῶν διαθηκῶν“ ἐτυγχάνομεν, λαμβάνοντες νόμον, ἐφ' ᾧ χάριτας ὁμολογοῦντες τῷ ἡμᾶς ῥυσάμενῳ ἀπὸ τῆς πλάνης λέγομεν· „ὡς ψευδῆ ἐκτίσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὑπέτιζον“. ὁ χοροστάτης οὖν ἡμῶν καὶ διδάσκαλος ἀπὸ Ἰουδαίων ἐξελεθῶν ὄλην νέμεται τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας ἑαυτοῦ τὴν οἰκουμένην. καὶ ταῦτα μὲν προλαβόντες πολλοῖς ἐπιφερομένην τοῦ Κέλσου λέξιν ὅση δύναμις ἀνετρέψαμεν, συνάπτουτες τοῖς ἐκκειμένοις αὐτοῦ ῥητοῖς;

30

Origenes, Origenes gegen Celsus 8,73-75

Εἴθ' ἐξῆς προτρέπεται ἡμᾶς ὁ Κέλσος ἀρῆγειν τῷ βασιλεὶ παντὶ σθένει, καὶ συμπονεῖν αὐτῷ τὰ δίκαια, καὶ ὑπερμαχεῖν αὐτοῦ, καὶ οὐ στρατεῦσαι αὐτῷ, ἀν' ἐπίγει, καὶ οὐ στρατηγεῖν. Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι ἀρῆγομεν κατὰ καιρὸν τοῖς βασιλεῦσι θεῖαν, ἢ οὕτως εἶπω, ἀρξίν, καὶ κυνοσπλιαν ἀναλαμβάνοντες Θεοῦ. Καὶ ταῦτα ποιούμεν, πειθόμενοι ἀποστολικῇ φωνῇ, λεγούσῃ· Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς πρῶτον ποιῆσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντευξίαις, εὐχαριστίας, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· καὶ ὅσα γὰρ τις εὐσεβέστερός ἐστιν, τοσοῦτον ἀντικίωτερος ἐν τῷ ἀρῆγειν τοῖς βασιλεῦσι παρὰ τοὺς εἰς τὰς παρατάξεις ἐξιόντας στρατιώτας, καὶ ἀναιρουῦντας οὓς ἂν δύνωνται τῶν πολεμίων. Εἴτα δὲ καὶ ταῦτ' εἴποιμεν ἀν πρὸς τοὺς ἄλλοτριούς τῆς πίστεως, καὶ ἀξιούοντας ἡμᾶς στρατεῦσθαι ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ, καὶ ἀνθρώπους ἀναιρεῖν· οὐ καὶ οἱ καθ' ὑμᾶς ἱερεῖς ἀγαλμάτων τινῶν, καὶ νεωκόροι ὧν νομιζετε θεῶν, τηροῦσιν ἑαυτῶν ἀμίαντον τὴν δεξιάν διὰ τὰς θυσίας, ἢ ἀναιμάκτοις χερσὶ καὶ καθαρῶς ἀπὸ φόνων, προσάγωσι τὰς νενομισμένας θυσίας· οἷς φατε θεοῖς καὶ οὐ δῆπου, πολέμου καταλαβόντος, καὶ τοὺς ἱερεῖς στρατεῦσατε. Εἰ οὖν τοῦτ' εὐλόγως γίνεται, πόσω μᾶλλον, ἄλλων στρατευομένων, καὶ οὕτοι στρατεύονται ὡς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ θεραπευταί· καθαρὰς μὲν τηροῦντες τὰς δεξιάς, ἀγωνιζόμενοι δὲ διὰ τῶν πρὸς Θεὸν εὐχῶν, ὑπὲρ τῶν δικαίως στρατευομένων, καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαίως βασιλεύοντος, ἵνα τὰ ἐναντία πάντα, καὶ ἔχθρὰ τοῖς δικαίως πράττουσι καθαιρεθῇ. Ἡμεῖς δὲ καὶ ταῖς εὐχαῖς πάντας δαίμονας, τοὺς ἐγείροντας τὰ πολεμικὰ, καὶ ὄρκους συγγέοντας,

καὶ τὴν εἰρήνην ταρασσοντας, καθαιροῦντες, μᾶλλον βοηθοῦμεν τοῖς βασιλεύουσιν, ἥπερ οἱ δοκοῦντες στρατεῦσθαι. Συμπονοῦμεν δὲ τοῖς κοινῶς πράγμασιν, οἱ μετὰ δικαιοσύνης ἀναφέροντες προσευχὰς σὺν ἀσκήσεσι καὶ μελέταις διδασκούσας καταφρονέειν ἡδονῶν, καὶ μὴ ἀγεσθαι ὑπ' αὐτῶν. Ἡμεῖς καὶ μᾶλλον ὑπερμαχοῦμεν τοῦ βασιλέως· καὶ οὐ στρατευσόμεθα μὲν αὐτῷ, καὶ ἐπίγει· στρατεῦομεθα δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἴδιον στρατόπεδον εὐσεβείας συγχροτοῦντες διὰ τῶν πρὸς τὸ Θεῖον ἐντευξῶν.

Εἰ δὲ βούλεται ἡμᾶς ὁ Κέλσος καὶ στρατηγεῖν ὑπὲρ πατρίδος, ἴστω, ὅτι καὶ ταῦτα ποιούμεν, οὐ πρὸς τὸ βλέπεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ κενοδοξεῖν ἐπ' αὐτῶν, ταῦτα πράττοντες. Ἐν γὰρ τῷ κρυπτῷ ἡμῶν, κατ' αὐτὸ τὸ ἡγεμονικόν, εὐχαί εἰσιν, ἀναπεμπόμεναι ὡς ἀπὸ ἱερῶν, ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν. Χριστιανοὶ δὲ μᾶλλον εὐεργετοῦσι τὰς πατρίδας ἢ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, παιδεύοντες τοὺς πολίτας, καὶ εὐσεβεῖν διδάσκοντες εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, ἀναλαμβάνοντες εἰς θεῖαν τιμὰ καὶ ἐπουράνιον πόλιν τοὺς ἐν ταῖς ἐλαχίσταις πόλεσι καλῶς βιώσαντας· πρὸς οὓς λέγοιτο ἂν· Ἐν ἐλαχίστη πόλει πιστὸς ἐγένου, ἦκε καὶ ἐπὶ τὴν μεγάλην· ὅπου Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ Θεοῦ διακρίνει· καὶ σε συναριθμῶν αὐτοῖς, ἐὰν μηκέτι ὡς ἄνθρωπος ἀποθηνησκῇ, μηδ' ὡς εἰς τῶν ἀρχόντων πίπτῃς.

Προτρέπει δ' ἡμᾶς Κέλσος καὶ ἐπὶ τὸ ἀρχειν τῆς πατρίδος, ἐὰν δὲ καὶ τοῦτο ποιῶν ἔγκειεν σωτηρίας νόμων καὶ εὐσεβείας. Ἡμεῖς δὲ ἐν ἐκάστη πόλει ἄλλο σύστημα πατρίδος, κτισθὲν λόγῳ Θεοῦ, ἐπιστάμενοι, τοὺς δυνάτους λόγῳ καὶ βίῳ ὑγίει χρω-

29 Text in: MSG;Band 11 Sp.928/9

30 Text in: vgl. Anm.4, S.542

μένους ἐπὶ τὸ ἄρχειν Ἐκκλησιῶν παρακαλοῦ-
 μεν· οὐκ ἀποδεχόμενοι μὲν τοὺς φιλάρχους, βιαζό-
 μενοι δὲ τοὺς διὰ πολλὴν μετριότητα τὴν κοινὴν
 φροντίδα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ μὴ βουλομένους
 προσηκόντως ἀναδέξασθαι. Καὶ οἱ καλῶς ἄρχοντες ἡμῶν
 βιασθέντες ὑπάρχουσι, τοῦ μεγάλου βασιλείως ἀναγ-
 κάζοντες, ὃν πεπεισμεθα εἶναι Υἱὸν Θεοῦ, Λόγον
 Θεοῦ. Καὶ εἰ καλῶς ἄρχουσιν οἱ ἄρχοντες ἐν τῇ
 Ἐκκλησίᾳ, τῆς κατὰ Θεὸν πατρίδος, λέγω δὲ τῆς
 Ἐκκλησίας λεγόμενοι προστάται, ἢ καὶ ἄρχουσι κατὰ
 τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προστεταγμένα, οὐδὲν παρὰ τοῦτο
 μολύνονται ὑπὸ τῶν θετῶν νόμων. Καὶ οὐ φεύγοντες
 γὰρ τὰς κοινοτέρας τοῦ βίου λειτουργίας Χριστιανοὶ
 τὰ τοιαῦτα περιστατάνται, ἀλλὰ τηροῦντες ἑαυτοὺς
 θεσιότερα καὶ ἀναγκαιότερα λειτουργία Ἐκκλησίας
 Θεοῦ ἐπὶ σωτηρίᾳ ἀνθρώπων· καὶ ἀναγκαίως ἅμα
 καὶ δικαίως ἡγούμενοι, καὶ πάντων πεφροντικότες,
 τῶν μὲν ἔνδον, ἐν ὁσμημέραι βέλτιον βιώσι, τῶν δὲ
 δοκούντων ἔξω, ἵνα γένωνται ἐν τοῖς σεμνοῖς τῆς
 σεοσεβείας λόγοις καὶ ἔργοις· καὶ οὕτω Θεὸν ἀληθῶς
 σέβοντες, καὶ πολλοὺς, ὅση δύναμις, παιδεύοντες,
 ἀνσκραθῶσι τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ καὶ τῷ θείῳ νόμῳ·
 καὶ οὕτως ἐνωθῶσι τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐνοῦν-
 τος αὐτῷ Υἱοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ σοφίας, καὶ ἀληθείας,
 καὶ δικαιοσύνης, πάντα τὸν προτετραμμένον ἐπὶ τὸ

κατὰ Θεὸν ἐν πᾶσι ζῆν.

Ἐχεις δὲ ἐν τούτοις, ἱερὸ Ἀμβρόσιε, τὸ τέλος,
 κατὰ τὴν παρούσαν ἡμῖν καὶ δοθεῖσαν δύναμιν, τῶν
 προστεταγμένων ὑπὸ σου. Καὶ περιγράψαμεν ἐν
 ὀκτῶ βιβλίοις πάντα, ὅσα πρέπον εἶναι ἐνομίσασμεν
 ὑπαγορεύσαι πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον Κέλσου ἀλη-
 θῆ λόγον. Τοῦ δ' ἐντυγχάνοντός ἐστι τῷ ἐκείνου
 συγγράμματι, καὶ οἷς ἡμεῖς κατ' αὐτοῦ ὑπηγορεύσα-
 μεν, κρῖναι ὁπότερα μᾶλλον πνεῖ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ,
 καὶ τοῦ τρόπου τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας καὶ τῆς
 εἰς ἀνθρώπους φθανούσης ὑγιῶν δογμάτων προτρε-
 πομένων ἐπὶ τὸν ἀριστον βίον ἀληθείας. Ἴσθι μὲν-
 τοι ἐπαγγελλόμενον τὸν Κέλσον ἄλλο σύνταγμα μετὰ
 τοῦτο ποιήσῃ, ἐν ᾧ διδάξῃ ἐπιγγελατο, ὅπη βιω-
 τέον τοὺς βουλομένους αὐτῷ καὶ δυναμένους πειθεσθαι.
 Εἰ μὲν οὖν οὐκ ἔγραψεν ὑποσχόμενος τὸν δεύτερον
 λόγον, εὖ ἂν ἔχοι ἀρκεῖσθαι ἡμᾶς τοῖς ὀκτῶ πρὸς
 τὸν λόγον αὐτοῦ ὑπαγορευθεῖσαι βιβλίοις· εἰ δὲ κα-
 κείνων ἀρξάμενος συνετέλεσε, ζήτησον, καὶ πέμψον
 τὸ σύγγραμμα, ἵνα καὶ πρὸς ἐκεῖνο, ἅπερ ἂν ὁ τῆς
 ἀληθείας διδῶ ἡμῖν Πατήρ, ὑπαγορεύσαντες, καὶ
 τὴν ἐν ἐκείνῳ ψευδοδοξίαν ἀνατρέψωμεν· εἰ δὲ πού-
 τι ἀληθὲς λέγεται, τούτῳ ἀφιλονεικῶς, ὡς καλῶς εἰ-
 ρημένῳ, μαρτυρήσωμεν.

31

Dionysius in Eusebius, Kirchengeschichte VII,11,20:

Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ἐν τῇ
 πρὸς Δομέτιον καὶ Δίδυμον ἐπιστολῇ τῶν ἀμφὶ τὸν
 διωγμὸν αὐθις μνημονεύει ἐν τούτοις· «Τοὺς δὲ
 ἡμετέρους πολλοὺς τε θντας καὶ ἀγνώτας ὑμῖν, πε-
 ριστὸν ὄνομαστὶ καταλέγειν· πλὴν ἴστε ὅτι ἄνδρες
 καὶ γυναῖκες, καὶ νέοι καὶ γέροντες, καὶ κόραι καὶ
 πρεσβύτιδες, καὶ στρατιῶται καὶ ἰδιῶται, καὶ πᾶν
 γένος καὶ πᾶσα ἡλικία, οἱ μὲν διὰ μαστίγων καὶ
 πυρὸς, οἱ δὲ διὰ σιδήρου τὸν ἀγῶνα νικήσαντες,
 τοὺς στεφάνους ἀπειλήφασιν·

32

"Christliche Soldaten" in Eusebius, Kirchengeschichte VI,41 (Ausschnitt):

Στρατιώτης τε αὐτοῖς ἀπαγομένους
 παραστάς, καὶ τοῖς ἐφυβρίζουσιν ἐναντιωθεὶς, ἐκδοθη-
 σάντων ἐκείνων, προσαβθεὶς ὁ ἀνδρείοτατος ὀπλομά-
 χος τοῦ Θεοῦ Βησᾶς, κἂν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ τῷ
 περὶ τῆς εὐσεβείας ἀριστεύσας, ἀπετμήθη τὴν κεφα-
 λὴν·

... Ἀθρόον
 δὲ τι σύνταγμα στρατιωτικόν, Ἀμμίων καὶ Ζήνων
 καὶ Πτολεμαῖος καὶ Ἰγγένης, καὶ οὖν αὐτοῖς πρε-
 σβύτης Θεόφιλος, εἰσθήκεισαν πρὸ τοῦ δικαστηρίου·
 κρινόμενοι δὲ τινος ὡς Χριστιανοῦ καὶ πρὸς ἔρρησιν
 ἤδη ῥέποντος, ἐπρίοντο οὗτοι παρεστηκότες, καὶ τοῖς
 τε προσώποις ἐνένυσον, καὶ τὰς χεῖρας ἀνέτεινον,
 καὶ συνεσχηματίζοντο τοῖς σώμασιν. Ἐπιστροφῆς δὲ

πάντων πρὸς αὐτοὺς γενομένης, πρὶν τινὰς αὐτῶν
 ἄλλους λαβέσθαι, φθάσαντες ἐπὶ τὸ βέθρον ἀνέ-
 δραμον, εἶναι Χριστιανοὶ λέγοντες, ὡς τὸν τε ἡγεμῖνα
 καὶ τοὺς συνέδρους ἐμφόβους γενέσθαι, καὶ τοὺς μὲν
 κρινόμενους εὐθαρσεστάτους, ἐφ' οἷς κείσονται, φαί-
 νεσθαι, τοὺς δὲ δικάζοντας ἀποδειλιᾶν. Καὶ οὗτοι μὲν
 ἐκ δικαστηρίων ἐνεπόμευσαν καὶ ἠγαλλιάσαντο τῇ
 μαρτυρίᾳ, θριαμβεύοντες αὐτοὺς ἐνδόξως τοῦ
 Θεοῦ.»

33

31 Text in: MSG;Band 11 Sp.1625-1632

32 Text in: MSG;Band 20 Sp.669

33 Text in: MSG;Band 20 Sp.609/612

Nec rudis iste aut nouus est in Celerino carissimo nostro titulus gloriarum. per uestigia cognationis suae graditur, parentibus ac propinquis suis honore consimili diuinae dignationis aequatur. auia eius Celerina iam pridem martyrio coronata est. item patruus eius et auunculus Laurentinus et Egnatius in castris et ipsi quondam saecularibus militantes, sed ueri et spirituales Dei milites, dum diabolus Christi confessione prosternunt, palmas Domini et coronas inlustri passione meruerunt. sacrificia pro eis semper ut meministis, offerimus, quotiens martyrum passiones et dies anniuersaria commemoratione celebramus. nec degener ergo esse nec minor poterat quem sic domesticis exemplis uirtutis ac fidei prouocabat familiae dignitas et generosa nobilitas. quod si in familia saeculari praedicationis et laudis est esse patricium, quanto maioris laudis et honoris est fieri in caelesti praedicatione generosum. non inuenio quem beatiorem magis dicam, utrumne illos de posteritate tam clara an hunc de origine gloriosa. ita aequaliter apud eos recurrit et comaeat diuina dignatio ut et illorum coronam dignitas sobolis inlustret et huius gloriam sublimitas generis inluminet.

34

"Soldat Marinus" in Eusebius, Kirchengeschichte VII,15,1-5:

Κατὰ τούτους εἰρήνης ἀπανταχοῦ τῶν ἐκκλησιῶν οὔσης, ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης Μαρῖνος τῶν ἐν στρατείαις ἀξιώμασι τετιμημένων, γένοι·τα καὶ πλοῦτω περιφανῆς ἀνὴρ, διὰ τὴν Χριστοῦ μαρτυρίαν τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, τοιάδε ἔνεκεν αἰτίας. Τιμὴ τις ἐστὶ παρὰ Ῥωμαίοις τὸ κλῆμα, οὐ τοὺς τυχόντας φασὶν ἑκατοστάρχους γίνεσθαι. Τόπου σχολάζοντος ἐπὶ τοῦτο προκοπῆς τὸν Μαρῖνον ἢ τοῦ βαθμοῦ τάξις ἐκάλει. Ἦδη τε μέλλοντα τῆς τιμῆς ἔχεσθαι, παρελθὼν ἄλλος πρὸ τοῦ βήματος, μὴ ἐξεῖναι μὲν ἐκεῖνω τῆς Ῥωμαίων μετέχειν ἀξίας κατὰ τοὺς παλαιοὺς νόμους, Χριστιανῶ γε ὄντι καὶ τοῖς βασιλεῦσι μὴ θύοντι, κατηγορεῖ· αὐτῶ δὲ ἐπιβάλλειν τὸν κλῆρον. Ἐφ' ᾧ κινήθηνα τὸν δικαστήν, Ἀχάϊς οὗτος ἦν, πρῶτον μὲν ἐρέσθαι ποίας ὁ Μαρῖνος γκώμης εἴη. Ὡς δ' ὁμολογοῦντα Χριστιανὸν ἐπιμῶνς ἑώρα, τριῶν ὥρῶν ἐπιδοῦναι αὐτῶ εἰς ἐπίσκεψιν διάστημα. Ἐκτὸς δὴτα γενόμε-

νον αὐτὸν τοῦ δικαστηρίου, Θεότεκνος ὁ τῆδε ἐπίσκοπος ἀφέλκει προσελθὼν δι' ὀμίλιας, καὶ τῆς χειρὸς λαβὼν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν προάγει. Εἰσω τε πρὸς αὐτῶ στήσας τῶ ἁγιάσματι, μικρὸν τε παραστασείας αὐτοῦ τῆς χλαμύδος καὶ τὸ προσηρημένον αὐτῶ ξίφος ἐπιδείξας, ἅμα τε ἀντιπαρετίθησι προσαγαγὼν αὐτῶ τὴν τῶν θείων Ἐβανγγελίων γραφὴν, κελεύσας τῶν δυεῖν ἐλέσθαι τὸ κατὰ γνώμην. Ὡς δ' ἀμελλητὶ τὴν δεξιὰν προτείνας, ἐδέξατο τὴν θείαν Γραφὴν, ἔχου τοίνυν, ἔχου, φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Θεότεκνος, τοῦ Θεοῦ, καὶ τύχοις ὧν ἐβλου, πρὸς αὐτοῦ δυναμούμενος, καὶ βάδιζε μετ' εἰρήνης. Εὐθὺς ἐκεῖθεν ἐπανελθόντα αὐτὸν, κήρυξ ἑβδα καλῶν πρὸ τοῦ δικαστηρίου· καὶ γὰρ ἦδη τὰ τῆς προθεσμίας τοῦ χρόνου πεπλήρωτο. Καὶ δὴ παραστάς τῶ δικαστηρίῳ, καὶ μείζονα τῆς πίστεως τὴν προθυμίαν ἐπιδείξας, εὐθὺς ἐκεῖθεν, ὡς εἶχεν, ἀπαχθεὶς τὴν ἐπὶ θανάτῳ, τελειοῦται

35

Akten des Maximilianus:

1. Tusco et Anulino consulis IV Id. Mart. Tevesti in foro inducto Fabio Victore una cum Maximiliano et admissio Pompeiano advocato idem dixit: Fabius Victor temonarius est constitutus cum Valesiano Quintiano praeposito Caesariensi, cum bono tirone Maximiliano filio Victoris — quoniam probabilis est, rogo ut incumetur.

Dion proconsul dixit: Quis vocaris?

Maximilianus respondit: Quid autem vis scire nomen meum? mihi non licet militare, quia Christianus sum.

Dion proconsul dixit: Apta illum.

cumque aptaretur, Maximilianus respondit: Non possum militare, non possum malefacere; Christianus sum.

Dion proconsul dixit: Incumetur.

cumque incumetus fuisset, ex officio recitatum est: Habet pedes V, uncias X.

Dion dixit ad officium: Signetur.

cumque resisteret Maximilianus, respondit: Non facio; non possum militare.

2. Dion dixit: Milita ne pereas.

Maximilianus respondit: Non milito; caput mihi praecide, non milito saeculo, sed milito deo meo.

34 Text in: vgl. Anm.4, S.510/11

35 Text in: MSG;Band 20 Sp.676/7

Dion proconsul dixit: Quis tibi hoc persuasit?

Maximilianus respondit: Animus meus et is qui me vocavit.

Dion ad Victorem patrem eius dixit: Consiliare filium tuum.

Victor respondit: Ipse scit, habet consilium suum, quid illi expediat.

Dion ad Maximilianum: Milita et accipe signaculum.

respondit: Non accipio signaculum; iam habeo signaculum Christi dei mei.

Dion dixit: Statim te ad Christum tuum mitto.

respondit: Vellem modo facias; hoc et mea laus est.

Dion ad officium dixit: Signetur.

cumque reluctaret, respondit: Non accipio signaculum saeculi, et si signaveris, rumpo illud, quia nihil valet; ego Christianus sum, non licet mihi plumbum collo portare post signum salutare domini mei Jesu Christi filii dei vivi, quem tu ignoras, qui passus est pro salute nostra, quem deus tradidit pro peccatis nostris. huic omnes Christiani servimus, hunc sequimur vitae principem, salutis auctorem.

Dion dixit: Milita et accipe signaculum, ne miser pereas.

Maximilianus dixit: Non pereo. nomen meum iam ad dominum meum est; non possum militare.

Dion dixit: Attende iuventutem tuam et milita; hoc enim decet iuvenem.

Maximilianus respondit: Militia mea ad dominum meum est; non possum saeculo militare; iam dixi, Christianus sum.

Dixit Dion proconsul: In sacro comitatu dominorum nostrorum Diocletiani et Maximiani, Constantii et Maximi milites Christiani sunt et militant.

Maximilianus respondit: Ipsi sciunt quod ipsis expediat; ego tamen Christianus sum, et non possum mala facere.

Dion dixit: Qui militant, quae mala faciunt?

Maximilianus respondit: Tu enim scis quae faciunt.

Dion proconsul dixit: Milita, ne contempta militia incipias male interire.

Maximilianus respondit: Ego non pereo; et si de saeculo exiero, vivit anima mea cum Christo domino meo.

3. Dion dixit: Sterne nomen eius.

cumque stratum fuisset, Dion dixit: Quia indevoto animo militiam recusasti, congruentem accipies sententiam ad ceterorum exemplum.

et decretum ex tabella recitavit: Maximilianum eo quod indevoto animo sacramentum militiae recusavit, gladio animadverti placuit.

Maximilianus respondit: Deo gratias.

annorum fuit in saeculo XXI et mensium III, dierum XVIII, et cum duceretur ad locum sic ait: Fratres dilectissimi, quantacumque potestis virtute, avida cupiditate properate, ut dominum vobis videre contingat et talem etiam vobis coronam tribuat.

et hilari vultu ad patrem suum sic ait: Da huic spiculatori vestem meam novam, quam mihi ad militiam praeparaveras. sic cum centenario (?) numero te suscipiam, et simul cum domino gloriemur.

et ita mox passus est. et Pompeiana matrona corpus eius de iudice eruit et inposito in dormitorio suo perduxit ad Carthaginem et sub monticulo iuxta Cyprianum martyrem secus palatium condidit; et ita post XIII. diem eadem matrona discessit et illic posita est. pater autem eius Victor regressus est domui suae cum gaudio magno gratias agens deo, quod tale munus domino praemisit, ipse postmodum secuturus. deo gratias. amen.

1. In civitate Tingitana, procurante Fortunato praeside, advenit natalis dies imperatoris. ibi cum omnes in conviviis epularentur atque sacrificarent, Marcellus quidam ex centurionibus legionis Traianae, profana reputans illa convivia, reiecto etiam cingulo militari coram signis legionis, quae tunc aderant, clara voce testatus est, dicens: Jesu Christo regi aeterno milito. abiecit quoque vitem et arma et addidit: Ex hoc militare imperatoribus vestris desisto et deos vestros ligneos et lapideos adorare contemno, quae sunt idola surda et muta. si talis est condicio militantium, ut diis et imperatoribus sacra facere compellantur, ecce proicio vitem et cingulum, renuntio signis et militare recuso. 2. stupefacti sunt autem milites ista audientes; tenuerunt eum et nuntiaverunt Anastasio Fortunato praesidi legionis, qui iussit eum conici in carcerem. finitis autem epulis residens in consistorio praecepit introduci Marcellum centurionem, introductoque Marcello ex centurionibus Astasianis introduci.

Anastasio Fortunatus praeses ei dixit: Quid tibi visum est, ut contra disciplinam militarem te discingeres et baltheum ac vitem proiceres?

Marcellus respondit: Iam die XII. Kal. Aug. apud signa legionis istius, quando diem festum imperatoris celebrastis, publice clara voce respondi me Christianum esse et sacramento huic militare non posse, nisi Jesu Christo filio dei patris omnipotentis.

Anastasio Fortunatus praeses dixit: Temeritatem tuam dissimulare non possum, et ideo referam hoc Imperatoribus et Caesari. ipse sanus transmitteris ad dominum meum Aurelium Agricolanum, agentem vicem praefectorum praetorio, prosequente Caecilio arva officialia.

3. die III. Kal. Nov. Tingi inducto Marcello ex centurionibus Astasianis, ex officio dictum est: Marcellum ex centurionibus Fortunatus praeses ad potestatem tuam transmisit. praesto est epistola super nomine eius, quam, si praecipis, recito.

Agricolanus dixit: Recitetur.

Ex officio dictum est: Tibi, domine, Fortunatus, et reliqua. miles hic reiecto cingulo militari Christianum se esse testatus coram omni populo in deos et in Caesarem multa blasphema locutus est. ideo eum ad te direximus, ut, quod ex eodem claritas tua sanxerit, iubeas observari.

4. recitatis itaque litteris Agricolanus dixit: Locutus es haec apud acta praesidis?

Marcellus respondit: Locutus sum.

Agricolanus dixit: Centurio ordinarius militabas?

Marcellus respondit: Militabam.

Agricolanus dixit: Quo furore accensus es, ut proiceres sacramenta et talia loqueris?

Marcellus respondit: Furor nullus est in eis, qui timent dominum.

Agricolanus dixit: Singula haec locutus es, quae in actis praesidialibus continentur?

Marcellus respondit: Locutus sum.

Agricolanus dixit: Proiecisti arma?

Marcellus respondit: Proieci; non enim decebat Christianum hominem molestiis saecularibus militare, qui Christo domino militat.

5. Agricolanus dixit: Ita se habent facta Marcelli, ut haec disciplina debeant vindicari. atque ita dictavit sententiam: Marcellum, qui centurio ordinarius militabat, qui abiecto publice sacramento polluisse se dixit et insuper apud acta praesidialia alia verba furore plena deposuit, gladio animadverti placet.

cum ad supplicium duceretur, dixit Agricolano: Deus tibi beneficiat. sic enim decebat martyrem ex hoc mundo discedere. et his dictis capite caesus occubuit pro nomine domini nostri Jesu Christi, qui est gloriosus in saecula saeculorum. amen.

37

"Verfolgung im Heer" in Eusebius, Kirchengeschichte VIII 1,8:

ὡς δὲ ἐκ τῆς ἐπὶ πλέον ἐλευθερίας, ἐπὶ χανόνητα καὶ κωθρίαν τὰ καθ' ἡμᾶς μετηλλάττετο, ἄλλων ἄλλοις διαφθονομένων καὶ διαλοιδορουμένων, καὶ ρονοנוχι ἡμῶν αὐτῶν ἑαυτοῖς προσπολεμούντων ὅπλοις, εἰ οὕτω τύχοι, καὶ δόρασι τοῖς διὰ λόγων, ἀρχόντων τε ἀρχουσι προσρηγνύτων, καὶ λαῶν ἐπὶ λαοὺς κατατάσσασθόντων, τῆς τε ὑποκρίσεως ἀφάτου καὶ τῆς εἰρωνείας ἐπὶ πλεῖστον ὅσον κακίας προοῦσης, ἡ μὲν δὴ θεία κρίσις οἷα φιλῶν αὐτῇ πεφεισμένως, τῶν ἀθροισμάτων ἔτι συγκροτουμένων ἡρέμα καὶ μετρίως τὴν αὐτῆς ἐπισκοπὴν ἀνεκίνει, ἐκ τῶν ἐν στρατείαις ἀδελφῶν καταρχομένου τοῦ διωγμοῦ.

38

"Verfolgung im Heer" in Eusebius, Kirchengeschichte VIII 4,3:

Μυρίους μὲν γὰρ ἱστορησαί ἂν τις θαυμαστὴν ὑπὲρ εὐσεβείας τοῦ θεοῦ τῶν ὄλων ἐνδεδειγμένους προθυμίαν, οὐκ ἐξ ὅτου περ μόνον ὁ κατὰ πάντων ἀνεκινήθη διωγμὸς, πολὺ πρότερον δὲ, καθ' ὃν ἔτι τὰ τῆς εἰρήνης συνεκροτεῖτο. Ἄρτι γὰρ ἄρτι πρῶτον ὡς περ ἀπὸ κάρου βαθέος ὑποκινουμένου τοῦ ταύτην τὴν ἐξουσίαν εἰληφότος, κρύβδην τε ἔτι καὶ ἀφανῆς μετὰ τὸν ἀπὸ Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ μεταξὺ χρόνον ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἐπιχειροῦντος, οὐκ ἀθρόως τε τῷ καθ' ἡμῶν ἐπαποδυομένου πολέμῳ, ἀλλ' ἔτι τῶν κατὰ τὰ στρατόπεδα μόνων ἀποπειρωμένου· ταύτη γὰρ καὶ τοὺς λοιποὺς ἀλῶναι ῥαδίως ἔβητο, εἰ πρότερον ἐκεῖνων καταγωνισάμενος περιγένοιτο· πλεῖστους παρῆν τῶν ἐν στρατείαις ὄρῃν ἀσμενέστατα τὸν ἰδιωτικὸν προασπαζόμενος βίον, ὡς ἂν μὴ ἔξαρνοι γένοιτο τῆς περὶ τὸν τῶν ὄλων Δημιουργὸν εὐσεβείας. Ὡς γὰρ ὁ στρατοπεδάρχης, ὃς τις ποτὲ ἦν ἐκεῖνος, ἄρτι πρῶτον ἐνεχείρει τῷ κατὰ τῶν στρατευμάτων διωγμῷ, φυλοκρινῶν καὶ διακαθαίρων τοὺς ἐν τοῖς

στρατοπέδοις ἀναφερομένους, αἵρεσίην τε διδοὺς, ἢ πειθαρχοῦσιν ἡς μετῆν αὐτοῖς ἀπολαβεῖν τιμῆς, ἢ τούναντιον στέρεσθαι ταύτης, εἰ ἀντιτάττοντο τῷ προστάγματι, πλεῖστοι ὅσοι τῆς Χριστοῦ βασιλείας σβρατιῶνται τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν, μὴ μελλήσαντες, τῆς δοκούσης δόξης καὶ εὐπραγίας ἡς εἶχον, ἀναμφιλόγως προὔτιμησαν. Ἡδὴ δὲ σπανίως τούτων εἰς πᾶσι καὶ δεῦτερος, οὐ μόνον τῆς ἀξίας τὴν ἀποβολὴν, ἀλλὰ καὶ θάνατον τῆς εὐσεβοῦς ἐνοστάσεως ἀντικατηλλάττοντο, μετρίως πως ἤδη τότε τοῦ τὴν ἐπιβουλήν ἐνεργούντος καὶ μέχρις αἵματος ἐπ' ἐνίων φθάνειν ἐπιτολμῶντος, τοῦ πλήθους, ὡς εἶπεν, τῶν πιστῶν δεδιττομένου τε αὐτὸν ἔτι καὶ ἀποκναίοντες ἐπὶ τὸν κατὰ πάντων ἀθρόως ἐφορμησαί πόλεμον. Ὡς δὲ καὶ γυμνότερον ἐπαπεδύετο, οὐδ' ἔστι λόγῳ θανάτων ἀφηγγήσασθαι, ὅσους καὶ ὀποῖους τοῦ Χριστοῦ μάρτυρας ὀφθαλμοῖς παρῆν ὄρῃν, τοῖς ἀνὰ πάσας τὰς τε πόλεις καὶ τὰς χώρας οἰκοῦσιν.

39

"Grund der Verfolgung" in Laktanz, Von den Todesarten der Verfolger 10:

Cum ageret in partibus Orientis, ut erat pro timore scrutator rerum futurarum, immolabat pecudes et in iecoribus earum uentura quaerebat. Tum quidam ministrorum scientes dominum cum adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus suis immortale signum: quo facto fugatis daemonebus sacra turbata sunt. Trepidabant aruspices nec solitas in extis notas uidebant et quasi non litassent saepius immolabant. Verum identidem maclatae hostiae nihil ostendebant, donec magister ille aruspicum Tagis seu suspicione seu uisu ait idcirco non respondere sacra, quod rebus diuinis profani homines interessent. Tunc ira furens sacrificare non eos tantum qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in palatio iussit et in eos, si detrectassent, uerberibus animaduerti, datisque ad praepositos litteris, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia praecipit, ut qui non paruissent, militia soluerentur. Hactenus furor eius et ira processit, nec amplius quicquam contra legem et religionem dei fecit.

40

37 Text in: vgl. Anm. 9, S. 117-119

38 Text in: MSG; Band 20 Sp. 741

39 Text in: MSG; Band 20 Sp. 749

40 Text in: vgl. Anm. 4, S. 653

1. Tempore persecutionis quando gloriosa certamina fidelibus oblata perpetua promissa expectabant accipere, tunc comprehensus Julius ab officialibus oblatus est Maximo praesidi.

Maximus praeses dixit: Quis est hic?

ex officio dictum est: Hic christianus est et non vult obedire praeceptis legalibus.

Praeses dixit: Quis diceris?

Respondit: Julius.

Praeses dixit: Quid dicis, Juli? vera sunt haec quae dicuntur de te?

Julius respondit: Ita, Christianus enim sum; non nego me aliud esse quam sum.

Praeses dixit: Numquid ignoras praecepta regum, qui iubent immolare diis?

Julius respondit: Non ignoro quidem, sed ego Christianus sum et hoc facere non possum quod vis. nec enim me oportet deum meum verum et vivum oblivisci.

2. Maximus praeses dixit: Quid enim grave est turificare et abire?

Julius respondit: Non possum praecepta divina contemnere et infidelis apparere deo meo. etenim in vana militia quando videbar errare, in annis XXVII nunquam tamquam scelestus aut litigiosus oblatus sum iudici. septies in bello egressus sum, et post neminem retro steti nec alicuius inferior pugnavi. princeps me non vidit aliquando errare, et modo putas me, qui in prioribus [peioribus?] fidelis fueram repertus, in melioribus infidelem posse inveniri?

Maximus praeses respondit: Quam militiam gessisti?

Julius respondit: Sub arma militiae [?], et ordine meo egressus sum veteranus. semper timens deum qui fecit coelum et terram colui, cui etiam nunc exhibeo servitutum.

Maximus praeses dixit: Juli, video te sapientem virum et gravem. immola ergo diis persuasus a me, ut remunerationem magnam consequaris.

Julius respondit: Non facio [cod. scio] quae desideras, ne incurram in poenam perpetuam.

Maximus [cod. Marcianus] praeses dixit: Si putas esse peccatum, me assequatur. ego tibi vim facio, ne videaris voluntate adquevisse. postea vero securus vadis in domum tuam, accipiens decennialium pecuniam, et de cetero nemo tibi erit molestus.

Julius respondit: Neque pecunia haec satanae neque tua subdola haec persuasio privare me potest a lumine aeterno. deum enim negare non possum. da itaque sententiam adversum me quasi adversus Christianum.

3. Maximus dixit: Nisi fueris regalibus praeceptis devotus et sacrificaveris, caput tuum amputabo.

Julius respondit: Bene cogitasti. obsecro itaque te hic, praeses, per salutem regum tuorum, ut compleas cogitationem tuam et des in me sententiam, ut perficiantur vota mea.

Maximus praeses dixit: Si non paenitueris et sacrificaveris, desiderio tuo traderis.

Julius respondit: Si hoc meruero pati, perpetua me [!] laus manebit.

Maximus dixit: Suadetur [!] tibi; nam si pro patriae legibus patereris, haberes perpetuam laudem.

Julius respondit: Pro legibus certe haec patior, sed pro divinis.

Maximus dixit: Quas mortuus et crucifixus vobis tradidit? vide quam stultus es, qui plus mortuum metuis quam reges qui vivunt.

Julius respondit: Ille mortuus est pro peccatis nostris ut vitam nobis daret aeternam. deus vero idem ipse Christus permanet in saecula saeculorum. quem si quis confessus fuerit, habebit vitam aeternam; qui autem negaverit, habet poenam perpetuam.

Maximus dixit: Condolens tibi do consilium ut magis sacrifices et vivas nobiscum.

Julius respondit: Si vixero vobiscum, mors mihi erit; si in conspectu domini mortuus fuero, in perpetuum vivo.

Maximus dixit: Audi me et sacrifica, ne te, sicut promisi, occidam.

Julius dixit: Elegi mori ad tempus ut in perpetuo vivam cum sanctis.

sic Maximus praeses dedit sententiam, dicens: Julius, nolens praeceptis regalibus adquiescere, capitalem accipiat sententiam.

4. cum autem ductus fuisset ad locum solitum, osculabantur eum omnes. beatus autem Julius dicebat eis: Unusquisque videat qualiter osculetur [?].

Isichius autem quidam, christianus cum esset miles et ipse custodiretur, dicebat sancto martyri: Obsecro te, Juli, cum gaudio comple pollicitationem tuam et accipe coronam quam dominus confitentibus se dare repromisit, et memor esto mei; nam et ego sequar te. plurimum etiam saluta, posco, fratrem Valentionem famulum dei, qui nos iam per bonam confessionem processit ad dominum.

Julius vero osculatus Isichium dixit: Festina, frater, venire. mandata autem tua ille audiet quem salutasti.

et accipiens orarium ligavit oculos suos et tetendit cervicem suam et dixit: Domine Jesu Christe, pro cuius nomine hoc patior, te deprecor ut cum tuis sanctis martyribus spiritum meum suscipere digneris.

minister itaque diaboli percutiens gladio finem imposuit beatissimo martyri in Christo Jesu domino nostro, cui est honor et gloria in saecula saeculorum. amen.

41

Arnobius, *Gegen die Heiden* 1,6:

Quamquam ista quæ dicitis bella religionis nostræ ob invidiam commoveri, non sit difficile comprobare post auditum Christum in mundo non tantum non aucta, verum etiam majore de parte furiarum compressionibus imminuta. Nam cum hominum vis tanta magisteriis ejus acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, injuriam perpeti quam irrogare esse præstantius; suum potius fundere, quam alieno polluere manus et conscientiam cruere: habet a Christo beneficium jamdudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita est rabies, atque hostiles

manus cohibere a sanguine cognati animantis occæpit. Quod si omnes omnino, qui homines se esse non specie corporum, sed rationis intelligunt potestate, salutaribus ejus pacificisque decretis aurem vellent commodare paulisper, et non fastu et supercilio luminis, suis potius sensibus, quam illius commonitionibus crederent: universus jamdudum orbis mitiora in opera conversis usibus ferri, tranquillitate in mollissima degeret, et in concordiam salutarem, incorruptis fœderum sanctionibus conveniret.

42

Lactantius, *Göttliche Anweisungen* VI 20, 10.15-17:

Nam qui hominem, quamvis ob merita damnatum, in conspectu suo jugulari pro voluptate computat, conscientiam suam polluit, tam scilicet, quam si homicidii, quod fit occulte, spectator et particeps fiat. . . .

. . . Non enim cum occidere Deus vetat, latrocinari nos tantum prohibet; quod ne per leges quidem publicas licet: sed ea quoque ne fiant monet, quæ apud homines pro licitis habentur. Ita neque militare jūsto licebit, cujus

41 Text in: vgl. Anm.9, S.119-121

42 Text in: MSL;Band 5 Sp.749

militia est ipsa justitia; neque vero accusare quemquam crimine capitali: quia nihil distat utrumne ferro, an verbo potius occidas; quoniam occisio ipsa prohibetur. Itaque in hoc Dei praecepto nullam pror-

sus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal e se voluit.

43

"armenische Christensoldaten" in Eusebius, Kirchengeschichte IX 8,2-4:

Τούτοις προσεπανίσταται τῷ τυράννῳ ὁ πρὸς Ἀρμενίους πόλεμος, ἄνδρας ἐξ ἀρχαίου φιλους τε καὶ συμμάχους Ῥωμαίων· οὓς καὶ αὐτοὺς Χριστιανοὺς δυνατάς, καὶ τὴν εἰς τὸ Θεῖον εὐσέβειαν διὰ σπουδῆς ποιουμένους, ὁ θεομισῆς εἰδιώλους θύειν καὶ δαίμοσιν ἐπαναγκάσαι πεπειραμένους, ἐχθροὺς ἀντὶ φίλων καὶ πολεμίους ἀντὶ συμμάχων κατεστήσατο. Ἀθρόως δὴ ταῦτα πάντα ὑφ' ἑνα καὶ τὸν αὐτὸν συβρέυσαντα καιρὸν, τῆς τοῦ τυράννου θρασύτητος τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ μεγαλαυχίαν διήλεγξεν, ὅτι δὴ τῆς περὶ τὰ εἰδωλα (58) αὐτοῦ σπουδῆς καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἕνεκα

πολιορκίας, μὴ λιμὸν, μηδὲ λοιμὸν, μηδὲ μὴν πόλεμον ἐπὶ τῶν αὐτοῦ συμβῆναι καιρῶν ἐθρασύνετο. Ταῦτα δ' οὖν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπελθόντα, καὶ τῆς αὐτοῦ καταστροφῆς περιελήφει τὰ προοίμια. Αὐτὸς μὲν οὖν περὶ τὸν πρὸς Ἀρμενίους πόλεμον ἅμα τοῖς αὐτοῦ στρατοπέδοις κατεπονείτο, τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν τὰς ὑπ' αὐτὸν πόλεις οἰκούντων, δεινῶς ὁ λιμὸς τε ἅμα καὶ λοιμὸς κατετρύχετην (59), ὡς ἐνὸς μέτρου πυρῶν, δισχιλίας καὶ πεντακοσίας Ἀττικὰς ἀντικαταλλάττεσθαι.

44

"Seleukes" in Eusebius, Kirchengeschichte IX 11,20-30:

Τῆς δὲ κατ' αὐτὸν τελειώσεως ἄγγελος τῷ Παμφίλῳ γενόμενος Σέλευκος, τῶν ἀπὸ στρατείας τῆς ὁμολογητῆς, οἷα τηλικαύτης ἀγγελίας διάκονος, τοῦ σὺν αὐτοῖς παραχρημα κλήρου καταξιούται. Αὐτίκα γάρ τοι αὐτὸν διαγγελλάντα τὸ τοῦ Πορφυρίου τέλος, τῶν τε μαρτύρων ἕνα δὴ τινα φιλήματι προσειπόντα, ἐπιλαβόμενοι στρατιῶνται τιγες, ἄγουσιν ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα. Ὁ δὲ ὡσπερ ἐπισπέρχων αὐτὸν τῷ προτέρῳ συναπόδημον τῆς εἰς οὐρανοὺς γενέσθαι πορείας, αὐτίκα κεφαλικῆ τιμωρίᾳ κολασθῆναι προστάττει. Οὗτος ἦν μὲν ἀπὸ τῆς Καππαδοκῶν γῆς, τῆς δ' ἐν στρατείας ἐπιλέκτου νεολαίας, καὶ τῶν ἐν Ῥωμαίκοις ἀξιώμασιν οὐ μικρᾶς τιμῆς ἐπισημμένος, ἡλικίᾳ τε γὰρ καὶ βώμῃ σώματος, μεγέθει τε καὶ ἰσχύϊ, παρὰ πλεῖστον ὅσον τοὺς συστρατιώτας ἐπλεονέκτει, ὡς καὶ τὴν πρόσοψιν αὐτῷ περιβόητον τοῖς πᾶσιν εἶναι, καὶ τὸ πᾶν εἶδος ἀξιάγαστον, μεγέθους ἕνεκα καὶ εὐμορφίας. Κα-

ταρχὰς μὲν οὖν τοῦ διωγμοῦ, διὰ μαστίγων ὑπομονῆς τοῖς κατὰ τὴν ὁμολογίαν διαπρέψας ἀγῶσι, μετὰ δὲ τὴν τῆς στρατείας ἀπαλλαγὴν, ζηλωτὴν ἑαυτὸν καταστήσας τῶν τῆς θεοσεβείας ἀσκητῶν (84), ὄρφανῶν ἐρήμων καὶ χηρῶν ἀπεριστάτων (85), τῶν τε ἐν πενίαις καὶ ἀσθενείαις ἀπεβρίμμενων ἐπίσκοπος ὡσπερ καὶ ἐπίκουρος, πατὴρ καὶ κηδεμόνος δίκην ἀναπέφανται, ὅθεν δὴ εἰκότως πρὸς τοῦ τοῖς τοιοῦδε (86) μᾶλλον τῶν διὰ καρποῦ καὶ αἵματος θυσιῶν χαίροντος Θεοῦ τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον παραδόξου κλησεως ἠξιώθη. Δέκατος οὗτος ἀθλητῆς ἐπὶ τοῖς δεδηλωμένοις, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τετελειωτο ἡμέρᾳ, καθ' ἣν, ὡς εἴκει, μεγίστης τῷ Παμφίλου μαρτυρίῳ ἐπαξίως τοῦ ἀνδρὸς διανοιχθείσης πύλης, εὐμαρῆς ἅμ' αὐτῷ καὶ ἑτέροις ἢ πάροδος τῆς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰσόδου γεγένηται. Κατ' ἴχνη δὴτα τῷ Σελεύκῳ Θεόδουλος σεμνὸς τις καὶ θεοσεβῆς πρεσβύτερος.

45

43 Text in: MSL;Band , Sp.706-708

44 Text in: MSG;Band 20, Sp.816

45 Text in: MSG;Band 20, Sp.1508/9

Sur l'armement

Or, parmi toutes les sciences, celle de la guerre est particulièrement précieuse. En effet, je me suis souvent demandé ce qui déterminait l'issue dans les combats des armées et pourquoi les Grecs ont été vaincus par les Romains, les Perses par les Grecs et jamais d'autre part les Perses par les Romains, tandis qu'au contraire les peuples de l'Asie intérieure proclament insolemment leur indépendance et s'acharnent à déclarer qu'ils sont nos égaux. En réfléchissant, je me suis aperçu que la raison ne s'en trouvait pas dans la supériorité de la stratégie, ni, en général, dans la force des effectifs (à la guerre, le courage ne tient pas compte du nombre), mais qu'elle résidait dans le système d'armement et le mode de l'équipement guerrier.

Les Grecs aiment à porter une lourde armure: casque à double paroi, cuirasse d'écaillés, bouclier rond concave à revêtement de bronze, fixé par deux énarms dont l'une enveloppant l'avant-bras permet de pousser dans la mêlée, tandis que l'autre est fixée au bout de la main, deux jambarts, entre les mains un javelot, et, pour le combat corps-à-corps, une lance identique à celle de la cavalerie royale, enfin une épée large et courte. Cet équipement ne permettait le pas de course qu'en de rares occasions, pour une action brève et rapide, qui plaçait la troupe le plus rapidement possible en deçà de la portée des flèches. Les Grecs connaissaient la manœuvre en rang serré et, d'autre part, chacun d'eux combattait individuellement, si bien que la valeur du soldat se manifestait de deux façons: en commun et isolément. Voici donc de quelle façon ils taillaient en pièces les barbares. Au cours de leur marche, ils prenaient de fréquents repos pour que leur ardeur ne fût pas brisée par la longueur de la route et, de cette façon, ils restaient frais en attendant la bataille; puis ils engageaient la lutte après avoir couru vivement pour se trouver en deçà de la portée des flèches qui, passant par dessus leur tête, allaient tomber plus loin, tandis qu'eux-mêmes circulaient sous la trajectoire: les ennemis, dont les fantassins n'étaient pas cuirassés, ne pouvaient pas soutenir le choc d'un pareil armement. Car c'est la distance qui fait la force des flèches; de près, l'armure de l'hoplite lui assure la sécurité dans le combat. D'ailleurs, pour le maintenir à l'abri des armes de jet, il a sa cuirasse qui résiste victorieusement à toute flèche, grâce au revêtement d'écaillés, et le garantit de toute blessure. Son casque, d'autre part, constitué d'une calotte de peau recouverte de bronze et formant ainsi deux coiffes superposées, lui protège la tête contre les coups de fronde, car, si l'enveloppe extérieure vient à céder sous un choc, le projectile cependant n'atteint pas en dessous la boîte crânienne. Par ailleurs, le fait d'avoir le visage découvert et le cou dégagé lui permet de regarder librement de tout côté. Avec la pointe de la lance, une partie des soldats repousse les cavaliers ennemis, eux-mêmes armés d'une pique, avant que ceux-ci ne les atteignent, l'autre partie écarte les rangs et en ordre dispersé aborde les barbares. Les Grecs utilisent aussi des peltastes et des frondeurs, qui opèrent en toute tranquillité derrière le rempart des hoplites. Quant à leurs épées courtes, ce sont des armes efficaces par leur maniabilité et la vigueur de leur coup.

Quelques modifications furent apportées à cet équipement par les Macédoniens épigones, qui, par suite du caractère varié des guerres, réalisèrent un armement unique pour les luttes qu'ils soutenaient avec les barbares ou entre eux : par exemple, ils dégagèrent complètement la vue des combattants par l'usage dans l'armée macédonienne du casque lacédémonien. La mise en pratique de cette disposition est attribuée au roi soldat. C'est aussi Alexandre en personne qui obligea les soldats à se raser la barbe et, comme l'un d'eux protestait en disant que c'était enlever l'ornement du visage, il répliqua : « tu ne vois donc pas, conscrit, que dans le combat il n'y a rien qui offre une prise plus commode que la barbe ! ». Ainsi donc, en présence de cet équipement, aucun barbare ne pouvait soutenir la lutte, de quelque façon qu'il fût armé.

Les Romains, de leur côté, portent un casque formé d'une seule matière, ne laissant guère au visage pour voir et respirer, descendant jusqu'aux épaules et enserrant le cou qu'il maintient immobile ; ils ont une cotte de mailles, un seul jambart, la grande épée, et, pour s'abriter, un grand bouclier qu'ils portent du bout de la main. Mais celui-ci, pour l'attaque à boucliers serrés, tient trop mal contre le corps et le soldat ne peut peser de toute son épaule sur cette arme. Quant à leurs lances, elles sont plus courtes que celles des Grecs .

Contre l'armure que nous avons précédemment décrite, ils ont beau jeu dans la bataille, car, en jouissant à peu près de la même sécurité, ils l'emportent en légèreté : ils effectuent sans peine assauts et retraites, peuvent occuper plus rapidement les positions favorables et, grâce à leur longue épée, il leur est facile d'atteindre les Grecs à la gorge, ayant ainsi frappé leurs coups avant le corps-à-corps . Ils sont d'ailleurs, comme les Grecs, formés à toutes les pratiques du combat de près et, dans ces conditions, alors qu'ils possèdent les uns et les autres pareille science, les Romains l'emportent grâce à la légèreté de leur équipement. Pour éviter que la pointe de leur lance fût émoussée ou brisée dans le choc contre les cuirasses grecques, ils appliquaient le fer avec précaution et d'une poussée transperçaient les écailles.

Or ceux qui triomphèrent, pour ainsi dire, toujours des Grecs, triomphèrent rarement de ceux dont les Grecs avaient toujours triomphé. La première raison, c'est qu'ils ne se lancent pas vers le corps-à-corps au pas de course, pour ne pas abandonner les bêtes de somme, qui restent toujours parquées à l'intérieur du carré des troupes : ils mettent genou à terre et recouvrent l'ensemble de l'armée comme d'une toiture en plaçant les boucliers au-dessus de la tête, avec l'intention de faire épuiser les munitions des Parthes. Mais cette tactique, du fait même qu'elle les maintient à l'abri, les laisse dans l'impuissance, accablés qu'ils sont par la chaleur et la fatigue, tandis que les barbares, à tour de rôle, attaquent et se replient et peuvent se refaire grâce aux contingents successifs que leur envoient les tribus. Ajoutez que jamais un Romain ne combat individuellement et qu'il n'existe pas chez eux de champion qui bataille à lui seul contre une troupe. D'autre part, les projectiles des frondes défoncent le casque et pénètrent dans le crâne, et, par ailleurs, il n'est pas facile d'éviter la flèche qui arrive, en raison de la pièce de fer qui enveloppe le cou. Enfin les Romains ne lancent pas avec discernement les javelots, en gaspillent une dizaine au hasard pour tuer un seul homme, et, d'un autre côté, ils ne peuvent s'opposer à la charge de la cavalerie avec leurs piques qui sont trop courtes.

Par conséquent, si l'on équipait le soldat romain de la cuirasse et du casque grecs, si on lui donnait une pique plus longue, si on lui apprenait à diriger chaque lance sur un but déterminé et à com-

battre chacun pour soi, si parfois on ordonnait le pas de course pour affronter vivement l'adversaire en deçà de la portée des flèches, alors le barbare toujours battu ne résisterait pas aux Romains.

Sur la destruction des ennemis

Ce n'est pas toujours en des rencontres et des batailles qu'on doit lutter avec les ennemis et il ne faut pas non plus considérer que la Fortune régit tous les événements. L'issue de la guerre est, en effet, chose incertaine, qui, d'ordinaire, dément les prévisions. Ainsi une armée supérieurement pourvue en épées et en hommes, en flèches et en murailles, maintes fois fut malmenée par le vent, le soleil, une position, une ruse, un spectacle ou une vision, et Pan est un dieu souvent mêlé aux grands désastres. Les Phocidiens, qui étaient pourtant supérieurement équipés à tout point de vue, n'attendirent pas l'attaque des Thébains lorsque ceux-ci leur apparurent couronnés de laurier, et ainsi s'enfuirent devant une couronne ceux qui n'avaient pas craint la guerre. C'est le vent et le soleil qu'ils avaient en face qui firent le plus de mal à Flaminius et à Paul-Emile. L'étroitesse des Thermopyles rendit Léonidas aussi fort que cinq millions d'hommes. A Marathon Pan marcha contre les Perses avec les Athéniens. Thémistocle chassa Xerxès de la Grèce par un mensonge. Certains enduisent leurs flèches de poison pour que toute blessure devienne mortelle; d'autres placent leur force dans les forêts. Certains, avant de battre en retraite, détruisent les pâturages; beaucoup empoisonnent les puits. Alexandre se rendit maître des Alains en cultivant de l'ellébore.

Ainsi ne doit-on pas seulement attaquer les adversaires dans une lutte ouverte: il faut aussi combattre les ennemis par une foule de ruses, même les plus secrètes. Et c'est pourquoi, sans doute, on a imaginé chez les Carthaginois cette ancienne règle obligeant d'honorer les généraux qui avaient conçu le meilleur plan, même s'ils n'avaient pu le réaliser, tandis qu'elle punissait ceux qui n'avaient écouté que leur fougue, même s'ils avaient réussi: par là, ils rendaient justice à l'intelligence et non pas au hasard. Et ce vers ancien est fort juste, qui prétend que pour tout le monde il vaut mieux un chef avisé que fougueux.

Ainsi donc les stratagèmes sont fort nombreux et il n'y a rien qui n'ait été écrit de ce que l'on enseigne pour empêcher leur réalisation: choix d'un terrain salubre et pourvu d'eau pour le campement, établissement sur une position dominante, tranchées, avant-postes, marches de nuit, avant-gardes de cavalerie, patrouilles, embuscades, postes d'observation, solide armement, reconnaissances, et pendant le sommeil équipement suffisant: à l'égard de l'ennemi, la méfiance avant tout! De même, pour déjouer les manœuvres perfides, les moyens sont, à mon avis, faciles à trouver et connus de ceux qui pratiquent les ouvrages d'histoire. En buvant à l'avance un préservatif antivénéneux on se prémunit contre les flèches empoisonnées: le même traitement vaut contre les eaux infectées. (En tout cas, nous déconseillerions de prendre de l'eau salée, à cause de la répugnance qu'elle provoque chez la plupart des gens). En coupant les arbres des ennemis on empêche l'adversaire de s'y cacher. Pour n'avoir pas besoin des pâturages en pays étranger, il suffit d'amener du foin avec soi, et ainsi de suite pour tout ce qu'on prévoit en vue d'une longue campagne, afin d'avoir en abondance le nécessaire et de ne pas se trouver dans une situation difficile du fait de l'ennemi. C'est là, d'ailleurs, le premier exploit, car il importe beaucoup plus de ne souffrir aucun dommage que d'en infliger aux autres. C'est ainsi